

Danske reformationssalmer i kontekst

*Redigeret af Marita Akhøj Nielsen,
Simon Skovgaard Boeck og Bjarke Moe*

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2022

Danske reformationssalmer i kontekst

1. udgave, 1. oplag

Redigeret af Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck og Bjarke Moe

© 2022 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og forfatterne

Alle antologiens 11 artikler har været underkastet anonym fagfællebedømmelse

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag

Omslag: Ida Balslev-Olesen

Omslagsbillede: Blad D 1v i *Thet cristelighe mesßeembedhe*. Udgivet

af Claus Mortensen. Malmø: Oluf Ulricksøn 1529

Prepress og tryk: Narayana Press

Papir: 100 g Scandia 2000 Ivory. Træ- og syrefrit, aldersbestandigt (ISO 9708 ∞)

Skrift: Minion

Bogbinder: Buchbinderei Büge

Oplag: 300 eksemplarer

Udgivet med støtte fra Carlsbergfondet og Velux Fonden

ISBN 978-87-7533-059-1

Printed in Denmark 2022

Indhold

Selskabets forord	7
Udgivernes forord	9
<i>Simon Skovgaard Boeck, Bjarke Moe og Marita Akhøj Nielsen</i>	
Indledning	11
<i>Marita Akhøj Nielsen</i>	
Paratekst i reformationstidens danske messe- og salmebøger	31
<i>Konrad Küster</i>	
Die frühen lutherischen Missalien und das geistliche Lied	71
<i>Roman Hankeln</i>	
Overgangen: fire liturgiske kilder i Danmark-Norge 1519-1573	117
<i>Árni Heimir Ingólfsson</i>	
The Reception of Hans Thomissøn's <i>Psalmebog</i> and Niels Jespersen's <i>Graduale</i> in Iceland	145
<i>Bjarke Moe</i>	
Salmesang på skrift	
Om forholdet mellem levende sang og musikalsk notation i reformationstidens danske salmer	167
<i>Dorthe Duncker</i>	
Salmerne i de ældste danske visehåndskrifter	195

Simon Skovgaard Boeck

»Da lidde den Herre stor spot oc skam«

Thomissøns revision af Hr. Michaels digte 227

Bodil Ejrnæs

Danske gendigtninger af Davidssalmer i middelalder og
reformationstid 253

Pil Dahlerup

Renæssancepønitense 279

Minna Skafte Jensen

Salmeparafraser og national propaganda

To latinske digte af Hans Jørgensen Sadolin (1528-1600) 319

Axel Teich Geertinger

Reformationstidens salmemelodier i den digitale verden

Editionsfilologiske og tekniske principper og udfordringer 341

Register over de behandlede salmer 371

Renæssancepønitense

Af Pil Dahlerup

Abstract

Renaissance Penance

Petrarch's *Septem psalmi penitentiales*, written in 1343 or 1347 and printed in 1473, has not attracted much academic interest. However, from a religious and literary perspective the psalms deserve more attention. Interesting possibilities for interpretation arise in the interplay between the central psalm (no. 4) and the other six. In these, a wrecked ego confesses his sins and prays for the mercy of God. In the fourth psalm, a self-conscious ego thanks God for the gifts.

From a literary point of view, it is striking that Petrarch describes the state of the ego in the form of landscape images. In six of the psalms, the landscape is dark and dangerous, while an adorable landscape in Psalm 4 resembles the Bible's account of Genesis. A close reading, however, reveals that the landscape has features from Petrarch's solitary otium in Vaucluse, and that both landscape and human image through hidden quotations, among others from Ovid, include elements of classical culture. Psalm 4 may be considered representative of Petrarch's attempts to unite Christian, classical and his own values.

Petrarch's penitential psalms were translated into Danish in 1577 by Anders Sørensen Vedel (1542-1616). He does not seem to have noted the classic quotations. On the other hand, he discreetly inserts some Lutheran markers and, it is argued, he has also included personal experiences.

Francesco Petrarca (1304-1374) skrev omkring 1347 (eller omkring 1342-1343) på latin nogle salmer, som 1473 blev trykt under titlen *Septem psalmi penitentiales*. I 1577 oversatte Anders Sørensen Vedel (1542-1616) disse salmer til dansk under titlen *Siu Gudelige Penitentze Psalmer*. Disse to værker har fået mig til at stille følgende spørgsmål: »Hvorfor kunne Petrarca ikke nøjes med *Bibelens* bodssalmer?«, »Hvad skal et renæssancemenneske gøre bod for?« og »Hvorfor og hvordan oversatte Anders Sørensen Vedel

Petrarcas tekst?«. Nærværende artikel er et forsøg på at besvare disse spørgsmål.

Definitioner og oplysninger

Renæssance

Begrebet »renæssance«, der betyder »genfødsel«, har fået mange definitioner. Jeg bruger det i betydningen *genindsættelse af verdens sekulære værdier*. Det betyder ikke ophævelse af de dominerende religiøse værdier, men en udfordring af dem og en kulturel vægtforskydning fra religiøst til verdsligt.

Definitionen indebærer, at de sekulære værdier var værdsatte tidligere, ellers ville der ingen »genindsættelse« eller »genfødsel« være. Den klassiske græske og romerske kultur er generelt anerkendt som det centrale i denne genindsættelse. Særligt relevant for artiklen her er den klassiske naturfilosofis opfattelse af verdens tilblivelse, med Epikur (341- 270 f. Kr.) som den græske hovedrepræsentant og Lucretius (ca. 94-55 f. Kr.) som den romerske formidler. Stephen Greenblatt (2011) sætter ligefrem renæssancens begyndelse med genopdagelsen 1417 af Lucretius' *De rerum natura*. Gerard Passanante (2011) fremhæver derimod, at Lucretius havde betydning længe før, især gennem Vergils (70-19 f. Kr.) og Ovids (43 f. Kr.-18 e. Kr.) referencer til ham.

Petrarca er på flere områder blevet karakteriseret som »Renæssancens Fader«. Han var en ivrig samler af klassiske manuskripter og fandt i 1345 Ciceros (106-43 f. Kr.) breve til vennen Atticus (Norman 2021), han har fået æren af at indføre den æstetiske naturbetragtning (f.eks. Stierle 1979), og han skal have opfundet udtrykket »den mørke middelalder« (Mommsen 1942). Dette udtryk fik gennem reformationsbevægelsen ekstra slagkraft, fordi middelalderens »barbari« også blev forbundet med katolicisme. Det hører til min renæssance-definition, at gennembruddet for menneskelig sansning og menneskelig fornuft også gav sig udslag i væsentlige opdagelser og opdagelsesrejser.

Italiensk renæssance kan deles i tidlig renæssance fra omkring 1300 og højrenæssance i 1500-tallet. Bestemmelsen af tiden for dansk renæssance er lige så varieret som valget af renæssancebegreb. Jeg betragter sidste halvdel af 1500-tallet som dansk højrenæssance. Det var det tidsrum, hvor Melanchthon (1497-1560) prægede teologien, hvor Frederik II (1559-1588) støttede videnskab, kunst og festkultur, hvor Tycho Brahe (1546-1601) så

en ny stjerne, hvor Anders Sørensen Vedel oversatte Saxo (1575) og udgav *Hundredvisebogen* (1591), hvor kongens livlæge Peder Sørensen (1542-1602) formidlede Paracelsus' (1493-1541) nye kemiske medicin og hans forestilling om analogier mellem makrokosmos og mikrokosmos, og hvor en markant nylatinsk litteratur skød frem.

Forskningsoversigt

E. Ann Matter (2009) har leveret en forskningsoversigt over *Septem psalmi*. Hun konstaterer, at disse salmer »have not been subjected to much scholarly scrutiny« (2009: 221) i forhold til forskningen om de andre dele af forfatter-skabet. Cochin (1929) har opfattet Petrarcas forhold til Laura som baggrund for bodssalmerne, mens det almindeligste er at se dem som udtryk for en generel moralsk-religiøs skyldfølelse. Matter påviser selv en gennemgående lighed med de gammeltestamentlige bodssalmer. Men samtidig er Petrarcas salmer »enormously literary and full of allusions« (2009: 224). De er præget af metaforik, gentagelse, alliteration, bibelsprog, henvendelser til Gud, og de indeholder citater fra Bibelen, primært Davids salmer, fra egne værker og fra en lang række romerske klassikere og store kirkefædre, som det er påvist i detaljer af Roberto Gigliucci (1997) og Ida Garghella (2002).

Efter Matters oversigt er Worstbrocks artikel (2011) fremkommet. Hans hovedtese er, at *Septem psalmi* udfolder »det iscenesatte petrarkiske Jeg«. På grund af Petrarcas sparsomme brug af apostrofe i disse tekster mener Worstbrock, at Jeget taler om sig selv og til sig selv, ikke til Gud, og ikke for andre. Worstbrock opfatter *Septem psalmi* som en slags tidesang, ikke som bodssalmer, og henviser til, at Petrarca selv omtalte dem som »syv salmer« (jf. Matter 2009: 224).

I dansk Petrarca-forskning er *Septem psalmi* omtalt af Søren Sørensen. Han ser (2004) fødslen af en datter uden for ægteskab som baggrunden for bodssalmerne, som han i øvrigt finder »lidet originale« (2004: 10) og for abstrakte. I sin Petrarca-biografi opfatter han bodssalmerne som mindre charmerende end det øvrige forfatterskab, men af stor litterær og litteraturhistorisk betydning (Sørensen 2014: 165-168). Eric Jacobsens udvalg af Petrarcas breve (2008) giver god baggrundsviden, men diskuterer ikke *Septem psalmi*.

Anders Sørensen Vedels oversættelse er ikke meget omtalt i forskningen. Dog har Anders Toftgaard (2019) givet den interessante oplysning, at

oversættelsen er den første trykte Petrarca-tekst på dansk; han jävnfører den med Vedels oversættelse (1593) af et italiensk digt af Jacobo Sannazaro og sætter disse oversættelser ind i en overordnet undersøgelse af italiensk sprog ved det danske hof i 1500- og 1600-tallet.

Der er under mit afsluttende arbejde med anden version af denne artikel blevet lagt omfattende henvisninger til *Septem psalmi penitentiales* på nettet (tidligere var der stort set ingen). Dem har jeg ikke kunnet tage hensyn til.

Tekstgrundlag

Ved mine analyser af Petrarcas latinske tekst har jeg benyttet Rauners tekst-kritiske udgave 2004 (Petrarca 1347d)¹, som under coronakrisen og Det kongelige Biblioteks lukning var den eneste for mig tilgængelige udgave. Jeg har senere fremskaffet den sidst udkomne tekstkritiske udgave, Coppinis fra 2010 (Petrarca 1347e) og har sammenholdt de to udgaver. De har meget stor ordlighed², men tydelige forskelle i tegnsætning. Rauner bygger på en tradition fra Baseltrykket 1496, Coppini på et manuskript, S. 20 kvarto, Luzern. Der foreligger ikke oplysninger om Anders Sørensen Vedels oversættelsestekst. Han har formodentlig benyttet et trykt eksemplar, men kan i princippet have brugt et manuskript fra såvel Coppinis Luzern-tradition som fra Rauners Basel-tradition (eller et helt tredje lignende manuskript). Salme 4 er til nærværende artikel oversat af Minna Skaft Jensen. De øvrige latinske citater er oversat til dansk af mig.

Kriser og krisen

Petrarca er i dag berømt for sine sonetter til Laura. Men hans berømmelse i 1300- og 1400-tallet hvilede på hans religiøse forfatterskab. Hans bodssalmer fandtes således i både religiøse og verdslige biblioteker ifølge Constable (1980).

---

1 Rauners tekstgrundlag er Petrarcas *Opera latina*, udgivet af Johannes Amerbach, Basel 1496 (jf. Barbara C. Halporn 2000).

2 Mht. den centrale salme 4 er der på ord-niveau kun følgende forskel på Rauner (2004) og Coppini (2010): vers 7: Rauner »quaque«, Coppini »quoque«. Cochin (1929: 89) skriver: »Ce qui est certain c'est que le text des Psaumes est celui sans dout de toutes ses oeuvres où l'on trouve le moins de variantes intéressantes«.

Figur 1. Karteuserklostret i Montrieux, hvor Petrarcas broder Cherardo var munk. Collection Monastère de la Grande Chartreuse, Ubekendt kunstner: »Chartreuse de Montrieux«. Foto: Stéphane Couchet.

Constable peger på to centrale kriser i perioden 1343-1353, hvor Petrarca skrev sine religiøse værker. I 1343 blev hans broder Gherardo (f. 1306) munk i karteuserklostret i Montrieux. Det bragte Petrarca i tvivl om, hvorvidt han selv burde gå i kloster. Petrarcas anden krise indtraf omkring 1347. Han besøgte dette år broderen i hans karteuserkloster, Den sorte død begyndte at hæрге, hans elskede Laura døde af pesten, han mistede sin ven Giovanni Colonna, han blev udsat for diverse anklager, og republikaneren Colà di Rienzo, som Petrarca havde støttet, blev fængslet (Sørensen 2014: 158f). Morris Bishop (1963: 184-191) har peget på andre elementer i Petrarcas krise: Han væmmes ved det lave moralske niveau ved pavehoffet i Avignon, men var selv en del af det. Constable har følgende sammenfatning af Petrarcas liv og værk: Han var et uhyre komplekst menneske og fuld af modsætninger; men det mest overraskende var, at han talte så åbent om det (1980: 55).

I stedet for at søge efter diverse enkelt-kriser som baggrund for *Septem psalmi* kunne man tage Petrarcas oplevelse på Mont Ventoux som et symbolsk udtryk for en permanent krisetilstand. Sammen med Gherardo besteg Petrarca 26. april 1336 Mont Ventoux i Frankrig, og Petrarca beskrev turen i et, senere revideret, brev til sin skriftefader Dionigi (*Fam* IV,1: 94-103). Pointen i denne bjergbestigning er, at Petrarca foretager den *for at nyde udsigten*:

Forst af alt stod jeg, bevæget ved det uvante åndedrag og det frie vidsyn, som lamslået. Jeg ser mig om igen: skyerne lå for mine fødder, og Athos og Olympos [græske bjerge] bliver mig allerede mindre utrolige, medens jeg for mine øjne ser alt hvad jeg havde hørt og læst om dem, på et bjerg af mindre berømmelse. Dernæst retter jeg øjnenes stråler mod Italiens egne, hvortil min sjæl stunder; selve de frosne og snefyldte alper (som hin grumme fjende af romernavnet [Hannibal] overskred ved, om rygtet taler sandt, at gennem-bryde klipperne med eddike), ser jeg på tæt hold, skønt de jo ligger langt borte. Sukke måtte jeg rigtignok, da Italiens luft viste sig for min sjæl snarere end for mine øjne, og en usigelig længsel overvældede mig efter at gense både min ven [Dionigi] og mit fædreland (*Fam* IV,1: 98).

Men på samme bjergtop slår Petrarca op på et tilfældigt sted i sin lomme-udgave af Augustins *Bekendelser*:

Og menneskene drager ud for at beundre bjergenes højder og havets vældige strømme, og de vidt henglidende floder, og oceanets kreds, og stjernernes vandring, men svigter sig selv (*Fam* IV, 1: 101).

Herefter går Petrarca tavs ned ad bjerget, »vendte mit indre øje mod mig selv« og indså, at menneskeheden »fortaber sig i tomme skuespil, og søger i det ydre hvad de kan finde i det indre«. Man glemmer ofte, når man henviser til denne bjergbestigning, at Petrarca sætter endnu et citat ind i sin beskrivelse; han nævner ikke forfatteren, men skriver: »Ak hvor alt for lykkelig – og om nogen den som jeg tror digteren sigtede på da han skrev«:

*Lykkelig den der skued naturens dybeste grunde,
Og som frygten så vel som den ubønhørlige skæbne*

*Trådte under sin fod, samt Acherons hungrige brølen
[sukkenes flod i underverdenen] (Fam IV, 1: 102).*

Ifølge Eric Jacobsens oplysninger er citatet fra Vergil (*Georgica* 2, 490-492) og er en hyldest til Lucretius. Petrarca kommenterer: »Ak, med hvor megen iver burde man ikke bestræbe sig for, ikke at lægge en jordisk højde under sine fødder, men at underlægge sig de af jordiske drifter opblæste begær!« Petrarca citerer her kernen i Lucretius (Epikurs) tankegang: Hvis man indser, at naturen er årsag [»dybeste grunde«] til alt, behøver man hverken frygte guderne eller skæbnen. Petrarca har da følt sig »alt for lykkelig« ved denne indsigt og underlægger sig helt Augustin – i alt fald i dette brev til skriftefaderen.

I denne fulde Mont Ventoux-beskrivelse har man alle Petrarcas centrale renæssance-kvaler: den æstetiske glæde ved landskabet, lykken ved den klassiske naturfilosofi (med Vergil og Lucretius unævnt) og den religiøse afstandtagen fra begge dele.

Det religiøse forfatterskab

For tolkningen af Petrarcas bodssalmer er særligt fire af hans religiøse værker relevante. Umiddelbart efter sit besøg hos broderen i karteuserklostret i 1347 skrev han *De otio religioso*, som bl.a. indeholder råd til munkene om det ideale klosterliv (jf. Huss 2018). Det centrale begreb, *otium*, dækker en livsform i aktiv ro, en meningsfuld tilværelse tilbagetrukket fra verdens larm, en stille forberedelse til livet i evigheden – og har altså intet at gøre med lediggang, passivitet eller alderdom (Petrarca 1347: 14, jf. Constable 1980: 66). Det ideale *otium* er for Petrarca et religiøst liv som karteusernes (1347: 3). I forhold til det er han selv som en skibbruden (1347: 38).

I *Secretum* (Petrarca 1342-43) lader digteren sit alter ego, »Petrarca«, fremlægge sine sjælekvaler for kirkefaderen »Augustin« (354-430 e. Kr.). Det er en meget selvkritisk bog, hvor »Petrarca« ved hjælp af »Augustin« får indblik i sine synder. Bogen giver ingen happy ending, »Augustin« og »Petrarca« bliver ikke enige. Den første taler om manglende vilje, den sidste om manglende styrke.

De vita solitaria (Petrarca 1346) beskriver den form for ensomhed, Pe-

◁ Figur 2. Ubekendt kunstner: »Petrarca og Apollon ved musernes kilde«. Miniature, 20 × 12 cm, i et håndskrift af *Canzonieren*, skrevet af Bartolomeo Sanvito, Padua (ca. 1500-1510). Bibliotheca Bodmeriana. Köln, Genève, MS. 130, fol. 10v. Jf. P. Nissen: »Topographies of Solitude: Places of Silence in Early Carthusian Spirituality«, i H. Blommesteijn & al. (red.): *Seeing the Seeker: Explorations in the Discipline of Spirituality*. Leuven · Paris 2008), pp. 201-213. Bartolomeo Sanvito (1435-1518) var en højt anset og meget indflydelsesrig italiensk skriver, af hvem godt 125 smukt skrevne værker er identificeret. Undertiden malede han selv teksternes miniaturer, men ofte samarbejdede han med kendte miniaturemalere. Den, der har malet »Petrarca og Apollon ved musernes kilde«, har kendt til Petrarcas interesse for klassisk mytologi; bemærk udover Apollon også Pegasus på klippetoppen, Amor med bue og Daphne på vej til at blive et laurbærtræ. Kunstneren har givet Petrarca en laurbærkrans om hovedet, og måske hentydes der med laurbærtræet til Petrarcas elskede Laura. Foto: e-codices.unifr.ch (CC BY-NC 4.0). e-codices.unifr.ch/de/list/one/fmb/cb-0130.

---

trarca foretrækker og magter. Såvel han selv som en række senere forskere (Constable 1980, Enenkel 2018) fremhæver det komplekse i hele ensomhedskonstruktionen. Centralt er det fysiske sted: Det skal være på landet, langt væk fra byerne; Vaucluse med floden Sorgue er hans foretrukne sted. Her lever han ensomt i naturen og kombinerer dette med en klosteragtig dagsrytme og en dyb antikbegejstring. Det er ikke klostrets ideale *otium*, men en levevis, der – mener Petrarca selv – stemmer med hans anlæg.

11/6 1352 skrev Petrarca et *brev til broderen Gherardo* (Petrarca 1352), hvor han erkender, at han lever i konflikt med sig selv, men har fulgt de råd, broderen gav ham: bekendt sine overtrædelser, overholdt de syv bedetider og holdt sig fra kvinder.

Septem psalmi penitentiales

Bodssalmer

Augustin skal på sit dødsleje have læst nogle af *Bibelens* bodssalmer, som han havde fået skrevet på væggen. Men den præcise udpegning af netop syv af Davids salmer som bodssalmer tillægger man ifølge King'oo (2012: 3) historikeren Cassiodorus (485-585). Det drejer sig om numrene 6, 31, 37, 50, 101, 129 og 142 (*Vulgatas* tælling).

Genren bodssalme kan ifølge Nasuti (1999: 31f) defineres som en salme, hvori syndsbevidsthed står i forgrunden. Den følges af en bøn om tilgivelse, om ophævelse af Guds vrede og om fornyelse af det indre liv. For Nasuti følger de bibelske salmer, man traditionelt kalder bodssalmer, ikke alle denne definition.

De bibelske bodssalmer har i tidens løb haft forskellig kulturel vægt og har skiftet betydning i takt med ændringer i opfattelsen af begrebet »bod« (jf. Ejrnæs 2022). Mest intens har brugen af bodssalmer været i middelalderen, hvor kirkens veludbyggede bodssystem kombineredes med stor folkelig popularitet. Ifølge Nasuti (1999: 39f) byggede middelalderens opfattelse af bod på Augustin, der så bod som den skyldige sjæls pinsler. I middelalderen blev bodssalmerne brugt i den enkeltes *moralske* kamp mod aktuelle synder i dagligdagen og mod gentagelse af fortidige synder. Fysiske plager og historiske fjender, som israelitterne oprindeligt så i Davids salmer, blev i middelalderen generelt opfattet som menneskelige eller overnaturlige kræfter, der lokkede til synd. Middelalderens talrige kommentatorer betragtede bodssalmerne som midler til at slå ind på forbedrelsens vej, efterligne Kristus og stræbe mod stadigt større fuldkommenhed. Luther og andre reformatorer opfattede mennesket som syndefuldt af *natur* pga. arvesynden og som principielt ude af stand til fremskridt og forbedring.

Petrarcas salme 1

Heu michi misero, quia iratum adversus me constitui redemptorem meum, et legem suam contumaciter neglexi 'Ak, jeg elendige, for jeg har vakt min forløssers vrede imod mig og trodsigt ringeagtet hans bud' (v. 1).

Følger man Nasutis definition, vil man straks fra Salme 1 kunne bestemme *Septem psalmi* som bodssalmer. Det første vers anslår hele denne salmes karakter af *middelalder-bekendelse*: et enkelt Jeg erkender sin moralske synd. Det underbygges efterfølgende: Synden er udøvet ikke blot frivilligt (*sponte*), men også vellystigt (*cum voluptate*). Hovedparten af salmen er Jegets uddybende bekendelse af disse moralske synder, og konklusionen lyder: »Jeg dør i mine synder, hvis jeg ikke får hjælp fra det høje« (v. 25 *Moriar in peccatis meis, nisi auxilium michi veniat ex alto*). Så følger en bøn: »Jeg indrømmer, at jeg ikke fortjener det, men du, Herre, forbarm dig over mig og udstræk din

hånd, for jeg går til grunde (v. 26 *Non merui fateor: sed tu, Domine, miserere, et extende manum tuam pereunti!*). Det hele afsluttes med doksologien »Ære være Faderen, Sønnen og Helligånden i evighed«.

Petrarca nøjes imidlertid ikke med at udtrykke Jegets bekendelse religiøst. Han udtrykker den samtidig *litterært*. Der er som ovenfor nævnt i forskningen lagt vægt på bibelsprog, rytme, apostrofe, alliteration, metaforik og allusioner. Jeg vil pege på visualisering i form af *naturbilleder* som et afgørende litterært greb.

Petrarca fremstiller Jegets syndstilstand som et *landskab*. Den Petrarca, der i 1336 fra toppen af Mont Ventoux indledte renæssancen med sit æstetiske blik, den Petrarca som af Vergil lærte at skrive yndige landlige ekloger, den Petrarca der i *De vita solitaria* fandt sit otium på landet, den Petrarca der i sonetterne til Laura vævede sin kærlighed uløseligt sammen med det grønne Vaucluse og Sorges klare vand, han konstruerer i sin første bodssalme et helt igennem destruktivt landskab med tjørnekrat, vildsvin, fjenders snarer, mudder, glatte stier og afgrund; dertil et oprørt hav med vind og bølger, skibbrud og havsnød. Til dette landskab er Jeget kommet ved at følge *den forkerte vej*, og denne vej løber da også gennem det rædsomme landskab.

De *skjulte citater* ser jeg som det andet centrale greb i Petrarcas *Septem psalmi*. Ved hjælp af dem 'befolker' han sit landskab. Jeg ser således *Herkules på skillevejen*, han der i græsk mytologi skulle vælge mellem dydens og lastens vej. I salme 1 står Jeget netop ved en skillevej³: *Nunc igitur? Quid agam?* (v. 7: »Hvor skal jeg nu gå hen? Hvad skal jeg gøre?«). Bemærk det vigtige »nu« (*nunc*). Vejmetaforikken forekommer ofte i Bibelen, og også ellers er første salme gennemvævet af bibelcitater, især fra Davids salmer (jf. Garghella 2002).

Worstbrock ser i Jegets møde med et vilddyr i den mørke skov en allusion til Dantes *Divina commedia*, men påpeger nogle »neue Akzente« (2011: 249), nemlig at Jeget hos Petrarca frivilligt og lystfuldt har tumlet rundt i vildnisset, og at Jeget ingen ledsager har. Worstbrock ser dette som belæg for sin opfattelse af Jegets selvisolation. Jeg er enig i henvisningen til Dante; den

---

3 Mommsen (1942) har en artikel om »Petrarch and the Story of the Choice of Hercules«, dog uden at nævne *Septem psalmi*. Petrarca omtaler Herkules i *De vita solitaria* (I, 4). Han bruges som eksempel på, at man ved indgangen til voksenalderen bør vælge sin vej og ikke afvige fra den.

kan underbygges med v. 21: *Et dixi mecum: »quid ante medium de extremis cogitas?«*. Det kunne være en genlyd af de berømte indledningsvers: »På midten af vor bane gennem livet«. Petrarca kan også have henvist til mid-delalderens bodsprædikanter, der krævede dødsforberedelse og bebrejdede folk, at de i deres velmagtsdage, midt i livet, ikke tænkte på døden.

Man kunne sige, at Jeget trods alt *har* en ledsager i første salme, nemlig Augustin. Det er hans synspunkter, der ligger bag Jegets syndserkendelse i salme 1. Jeget ønsker ligefrem at komme til at hade sig selv for at kunne elske Gud: *ut te diligam, vel sero* (v. 14). »[V]el sero« 'skønt sent' kan være en allusion til Augustins smukke digt »Sent har jeg elsket dig⁴«.

Salme 2

I salme 2 er landskabsbilledet et andet. Væk er vildniset med tjørnekrat og vilddyr. I stedet er der mørke. I dette viser Petrarca tre forskellige scenebilleder: en grav med kolde lemmer, en hård klippe, hvor vildsvin vælter sig i snavset, og en våd seng. Men der er sket noget. Jeget ser mod himlen: *audebo rursum ex his tenebris in celum oculos attollere* 'Jeg vil vove atter fra dette mørke at vende mine øjne mod himlen' (v. 2), *Illic habitat redemptor meus* (v. 3) 'Der bor min frelser'. Det er håbets blik, der kan se, at Gud har kraft til at udvirke mirakler: De døde lemmer kan blive levende, vand kan springe af den hårde klippe, og sovekammeret kan blive en rensende skærsild. En eneste lille dråbe helligt blod er nok: *una gutta vel tenuis sacri sanguinis* (v. 9). Vandet er altid centralt i Petrarcas landskaber; her i håbets landskab lader han det fosse frem: »Lad kilder springe af den hårde diamant, lad kilder strømmende falde ned, hvor det barske vildsvin vælter sig« (v. 10).⁵

Med salme 2 opfylder Petrarca princippet for en bodssalme: Jeget beken-der, det er parat til smertefuld straf i skærsilden (*Et in corpore meo doleam*, v. 18), det tror på Guds frelsende kraft, og det beder om tilgivelse i den klangfulde bøn: *Miserere, Domine, miserere* (v. 19).

---

4 »Sent kom jeg til at elske dig, du skønhed så gammel og dog så ny, sent kom jeg til at elske dig!«. Hele teksten kan ses i Torben Damsholts oversættelse, *Augustins Bekendelser* 1988: 201, Bog 10, kap. 27. Gigliucci (1997) har en række henvisninger til Augustin, dog så vidt jeg kan se, ikke denne.

5 Garghella kan henvise til flere bibelcitater, bl.a. fra Davids salmer: »han lod kilder strømme ud fra klippen,/ vandet løbe ned som floder« (77/78,16; desuden 104/105, 41 og 113/114, 8). Også blikket rettet mod himlen har bibelcitater bag sig.

Salme 3

I salme 3 har Jeget fået nok. Håbets salme 2 efterfølges af utålmodighed. Der sker ikke noget, Herren har ikke grebet ind: »Mer end nok er jeg kastet omkring« (v. 1). »Unyttigt er tiden gået« (v. 2). Det vrimler med tidsbestemmelser som »før end« og »allerede«, der angiver, at det er høje tid for Herrens indgriben, f.eks. *Reduc me in vias tuas ante solis occasum; advesperascit enim, et nox est amica predonibus* 'Før mig tilbage til dine veje før solnedgang; det er allerede ved at blive aften, og natten er venlig mod tyve' (v. 10).

Utålmodigheden i salme 3 viser sig ved, at der ingen forankring er i et konkret landskab. Jeget sidder stadig fast i nulpunktet og venter på at blive ført tilbage til den rette vej. Nat og dag skifter; andet registrerer Jeget ikke. I v. 4 er det nat, og Jeget føler sig narret, fordi det ikke bliver dag: *Quamdiu me deludet hodiernus dies sub expectatione crastini?* I det citerede v. 10 er det dag, og Jeget vil befris inden solnedgang. Der kan være træk fra Vergils ekloger, der ofte slutter med aftenens komme (f. eks. ekloge 2, 2013: 49).

Hele salmen er bygget op af apostrofer henvendt til Gud; de er alle formet som mere eller mindre påtrængende imperativer: *Miserere, Eripe me, Libera me, Reduc me, Coge me*. Salmen slutter med en hel ophobning af sådanne bydemåder: *Respice, vide, miserere, succurre*. Dette Jeg er ude af stand til at gøre noget som helst selv.

Så kommer salme 4, som er grunden til, at *Septem psalmi* er spændende læsning.

Psalmus IV

1. Recordari libet munerum tuorum, Deus, ut sit michi confusio ante oculos et rubor in genis meis.
2. Sic enim forte misereberis, ubi non prorsus oblitum videris omnium, que michi tribuisti, largitor optime.
3. Tu michi celum et stellas – quid enim horum indigebas – tu michi vicissitudines temporum creasti.
4. Tu solem et lunam, tu dies noctesque, tu lucem ac tenebras discrevist.
5. Aer opus digitorum tuorum, serenitatem ac nubes tu fecisti, et ventos et pluvias.
6. Terram aquis involvisti, fecisti montes et maria, valles ac planitiem, fontes, lacus ac flumina.

7. Hec intus variis seminibus fecundasti, circum quaque multiplici specie decorasti.
8. Herbis virentibus vestisti campos, distinxisti colles floribus et silvas ramorum foliis.
9. Fatigato requiem preparasti, estuanti umbras arborum, et ad otium recessus amenissimos.
10. Sitienti fontes lucidos, esurienti baccas omnis generis et refectionis quam multiplicis alimenta.
11. Quam multiformibus animantibus terras et pelagus implesti, et circumfusus tractus aeris – quis cuncta dinumeret?
12. Hec omnia pedibus hominis subiecisti; usque ad oblectationes varias amasti hominem.
13. Nec me minus – ideo, quia cum multis; quin et singularia quedam prebuiisti michi.
14. Tu corpus hominis pre cunctis creaturis tuis adornasti; tu membra miris ordinibus collocasti.
15. Os illi imperiosum ac serenum – spiritumque tui capacem et contemplatorem celestium statuisti.
16. Addidisti artes innumeras, quibus vita hec foret ornatio; eterne quoque vite spem dedisti.
17. Ostendisti viam, qua gradiendum foret; aperuisti aditum in tabernacula tua; monuisti quid cavendum atque unde declinandum sit.
18. Deputasti comitem perpetuum ac ducem; gressus omnes e specula contemplatus es et errores meos observasti.
19. Cadentem sustentasti, labentem firmasti, errantem direxisti, prostratum sustulisti – suscitasti mortuum.
20. Miseratus es labores meos totiens, ubi non misericordia, sed odio dignus eram.
21. Et quibus meis meritis tam multa, tam digna, tam grandia, gratis et indignus hec accepi.
22. Pro his omnibus quid tibi retribuierim vides; verumtamen miserere iterum et succurre, quia sine te morior.
23. Ingratitudinum mearum ne reminiscaris amplius; sed salvam fac animam meam, nil iam de propriis viribus sperantem.
24. Gloria patri et filio, et spiritui sancto etc.

Dansk oversættelse

1. Jeg vil opregne dine gaver, Gud, så mine øjne sløres, og mine kinder rødmer.
2. Så vil du jo måske fatte medlidenhed, når du ser, at jeg ikke helt har glemmt alt, hvad du har givet mig, du mest gavmilde.
3. Til mig har du skabt himlen og stjernerne (for hvilket behov havde du for dem?), til mig årstidernes skiften.
4. Det er dig, der har adskilt solen og månen, dage og nætter, lys og mørke.
5. Luften er dine hænders værk, klarhed og skyer har du dannet, og vinde og regnskyl.
6. Jorden har du omgivet med vande, du har dannet bjerge og have, dale og sletter, kilder, søer og floder.
7. Indvendig har du frugt bargjort dem og udvendig smykket dem med mangfoldig skønhed.
8. Markerne har du klædt i grønt græs; du har prydet bakkerne med blomster og skovene med grenenes løv.
9. Til den udmattede har du beredt hvile, til den ophedede træernes skygger og yndige fristeder til rolighed;
10. til den tørstende klare kilder, til den sultne bær af alle slags og alskens nærrende forfriskninger.
11. Hvor mangeartede levende væsner har du ikke fyldt lande og have med, og den omgivende luft; hvem kunne opregne dem alle?
12. Alt dette har du lagt under menneskenes fødder. Endda også forskellige fornøjelser har du forkælet mennesket med.
13. Og mig ikke mindre, af den grund at jeg deler med mange; ja, du har endda givet mig visse særlige gaver.
14. Du har smykket menneskets krop frem for alle dine andre skabninger; du har anbragt hans lemmer enestående harmonisk.
15. Du har gjort hans ansigt magtfuldt og mildt, hans ånd i stand til at modtage dig og betragte himlene.
16. Du har tilføjet talløse kunster for at gøre dette liv mere behageligt; du har givet håb om det evige liv.
17. Du har vist ham den vej, han skal gå ad; du har åbnet adgang til dine helligdomme; du har belært ham om, hvad han skal vogte sig for, og hvad han skal afholde sig fra.

18. Du har beskikket ham en stadig ledsager og fører; du har betragtet alle hans trin fra din udsigtspost, og du har set mine vildfarelser.
19. Den snublende har du holdt oppe, den glidende har du støttet, den vildfarne har du bragt ind på den rette vej, den faldne har du rejst, og du har opvakt den døde.
20. Du har forbarmet dig over mine anstrengelser så mange gange, hvor jeg ikke var værdig til barmhjertighed, men had.
21. Og hvordan har jeg gjort mig fortjent til at modtage så mange, så værdige, og så store gaver, gratis og uden at jeg var dem værdig?
22. Til gengæld for alt dette ser du, hvad jeg kan yde; forbarm dig alligevel over mig endnu en gang, og kom mig til hjælp, for uden dig dør jeg.
23. Husk ikke længere min utaknemmelighed, men frels min sjæl, som ikke længere håber på noget ud fra egne kræfter.
24. Ære være Faderen og Sønnen og Den hellige Ånd osv.

Overraskelse

Overraskende, som et pludseligt lysvæld, kommer salme 4. Et dejligt landskab, en rank menneskehed, et særligt veludstyret Jeg afløser synd og mørke.

Også på anden vis er salme 4 en overraskelse. Den kan som de seks andre salmer læses umiddelbart og forudsætningsløst. Imidlertid har netop salme 4 en undertekst, der for et religiøst og litterært trænet blik kombinerer den umiddelbare skønhedsoplevelse med stor og vanskelig kompleksitet.

Kompositionen er følgende: Apostrofe og hensigtserklæring v. 1-2, Skabelsesberetning v. 3-16 (verden v. 3-11, mennesket v. 12-16), Guds støtte v. 17- 21, Bøn v. 21-23, Doksologi v. 24.

Hellig apostrofe

Apostrofen i salme 4 er interessant på mange niveauer. Jeget befinder sig i udsigelses-nuet stadig i sin fortabte position; men strategien er skiftet. I stedet for syndsbeholdelse og klage henvender Jeget sig til Gud med opregning af og tak for alle hans gaver: *Sic enim forte misereberis* 'Så vil du jo måske fatte medlidenhed' (v. 2). Jeget håber altså, at denne taknemmelighed, der frembringer overvældelse og rødme, vil udløse frelse fra Guds side. Denne hensigtserklæring giver den talende stemme flere lag. Den er på én gang anrørende, beskrivende og takkende. Gud påkaldes som den store giver (*largitor optime*, v. 2), gaven er skaberværket, og Jeget er den taknemmelige

modtager; jf: »hvad du har givet mig«, »Til mig har du skabt«. Skaberværket, landskabet og mennesket, bliver ikke blot beskrevet, det bliver *beskrevet som skabt* gennem den vedholdende understregning af Guds aktive skabelsesindsats: »Du har skabt«, »Du har adskilt«, »dine fingres værk« osv.

Apostrofen har mange andre effekter: Den forårsager den tiltaltes nærvær, den opretter et højtideligt stemningsleje, den flytter fokus fra emne til kommunikation (Culler 1977), og den skaber et særligt forhold mellem tekstens Jeg og tekstens Du. Dette forhold kan ses som *kiastisk*, idet Jeg og Du skiftes til at være subjekt og objekt (Riffaterre 1985). Overført på Petrarcas salme 4 bliver effekten særligt markant: Gud (subjekt) har religiøst set skabt Jeget (objekt), men litterært set har Jeget (subjekt) gennem sin sprogliggørelse skabt Gud. Der *er* virkelig tale om en anderledes Gud end i Genesis. Petrarca har udeladt den Gud, der skaber alene ved sit ord; i stedet forkuserer han på en skaber, en gave giver og en kunstner. Det sidste ses primært i udtrykket vers 5: »Aer opus digitorum tuorum«, »Luften er dine *hænders* værk« (min kursivering).

Nogle begreber fra Ann Bergrens (1982) undersøgelse af »Sacred Apostrophe« i *De homeriske hymner til Apollon og Hermes* vil også kunne anvendes på Petrarcas salme 4. Bergren undersøger forskellen på »Re-presentation« og »Imitation«. Det første, som jeg mener kunne gælde salme 4, definerer hun således: »In re-presentation, something is repeated or presented again but at a different time or place« (1982: 88). Det er præcis det, Petrarca gør: præsenterer den bibelske skabelsesberetning i en anden tid og på et andet sted, nemlig den italienske renæssance i 1300-tallets sidste halvdel. Og »på en anden måde«, vil jeg tilføje.

Landskabet

Det store landskabsbillede (v. 3-11) er ifølge apostrofen at forstå som en begyndelse på beskrivelsen af Guds gaver. Den er formet over den bibelske skabelsesberetning (1 Mos 1,1-31 og 2,1-4), der imidlertid i salme 4 kun er en præ-tekst, som er gennemarbejdet og blevet til et *landskabsbillede*. Dette adskiller sig på centrale punkter fra Genesis. Jorden er blevet et sammenhængende landskab (v. 6) med grønt græs og klare kilder, æstetisk indrettet (prydet, smykket, yndigste) og velegnet til ophold (hvile, skygge, forfriskninger, fristed). Petrarcas glæde ved vand viser sig i v. 6 med hele fem forskellige betegnelser (*fontes, aqua, maria, lacus, flumina*). I forhold

til Genesis er årstidernes skiften føjet til. I landskabet er der ud over bjerge, dale og vand mest planter: marker, græs, bakker, blomster, skove, træer og bær. Fugle, fisk og dyr optræder kun under samlebetegnelsen »mangeartede levende væsener« (v. 11). Den bibelske fødekæde, hvor mennesker spiser dyr, og dyr æder planter, er indskrænket til »bær af alle slags« til det sultne menneske. Guds opfordring i Genesis til alt levende om at formere sig er reduceret til en omtale af planternes frugtbarhed i v. 7.

Petrarca har altså gennemskrevet den bibelske skabelsesberetning og fået et ganske særligt landskab ud af det. Man kan kalde det en visuel udfoldelse af hans verdslige otium; ordet bruges endda direkte: *et ad otium recessus amenissimos* (v. 9), hvortil kommer *requiem* (s. st.). Det er et landskab velegnet til at vandre og tænke i; der er hvilesteder, drikkevand, bær, skygge og fristed. Samtidig er dette landskab forskelligt fra landskabet i de foregående salmer: intet vildnis, ingen tjørnebuske, intet mudder, ingen vildsvin, ingen snarer, ingen grave, ingen tårevædede senge, intet mørke.

Man kan drage forskellige slutninger af dette landskabsbillede. På den ene side er det fra forfatteren Petrarcas side en ydmyg gestus, at han lader sit Jeg være så taknemmelig over Guds skaberværk. På den anden side er det frækt og hovmodigt, at Petrarca fremstiller sit eget verdslige otium-ideal, som om det var netop det, Gud skabte, da han skabte verden.

Landskabets æstetik

Petrarca har gjort landskabet i salme 4 religiøst ved at fremhæve det som skabt af Gud, ved at lade det indgå i en bodshandling og ved at placere det blandt bodssalmer. Samtidig er landskabet som nævnt æstetiseret, i betydningen skønhedsgjort og sanseliggjort (*decorasti* v. 7, *distinxisti*, v. 8). Det har ud over hvile, skygge og ro også plads til fornøjelser (*oblectationes varias* v. 12) og kunst (*artes*, v. 16). Hele sætningen i v. 5 om luften som Guds fingres værk er æstetiseret: *Aer opus digitorum tuorum, serenitatem ac nubes tu fecisti, et ventos et pluvias* 'Luften er dine fingres værk, klarheden og skyerne har du gjort, og vindene og regnskyllene'. Det er ikke bare en almindelig opremsning, »luft« og »klarhed« er anbragt først, og opremsningen er afbrudt undervejs af et verballid (*tu fecisti* 'har du gjort'). Nogle elementer i landskabet har fået æstetiske adjektiver: *grønt* græs, *klare* kilder, *yndige* fristeder. Også i Petrarcas skildring af mennesket indgår æstetik: *Tu corpus hominis pre cunctis creaturis tuis adornasti; tu membra miris ordinibus collocasti* 'smykket men-

neskets krop, enestående harmonisk (v. 14) og *Os illi imperiosum ac serenum [...] statuisti*, 'Du har gjort hans ansigt magtfuldt og mildt' (v. 15).

Landskabet i salme 4 indgår ikke i Stierles undersøgelser (1979 og 2003) af Petrarcas landskaber; men hans synspunkter kan lægge endnu et perspektiv til denne særprægede tekst. Stierle mener (1979), at Petrarca gennem sine verdslige landskabsskildringer, fra Mont Ventoux (1336) og fremefter, fremlagde en ikke tidligere set æstetisk landskabserfaring, der også bliver et subjektivt »refleksionsmedium for det fra sine samfundsmæssige forbindelser løsrevne lyriske subjekt« (1979: 52). Denne erfaring får for europæisk lyrik, siger Stierle, en gennemgribende betydning og falder samtidig med udviklingen i det italienske landskabsmaleri, der er ved at løsrive sig fra det religiøse »nach-oben-perspektiv (1979: 58f). Stierle viser, at Petrarca i sit kendte billede af en trane med fisk i næbet, for foden af en klippe med en kirke på toppen, endnu arbejder ud fra dette perspektiv, men ellers fra og med Mont Ventoux ser »nach-unten«. Salme 4 skiller sig ud: den har både »nach oben-« og »nach unten-perspektiv«, og landskabet er på én gang religiøst og æstetisk.

Omskabt skabning

Beskrivelsen af mennesket i salme 4 følger og overskrider på lignende måde den bibelske beretning. Petrarca viderefører det antropocentriske verdensbillede: »Alt dette har du lagt under menneskenes fødder« (v. 12). Men han arbejder også videre på det gudskabte menneske. Han udstyrer det med en pragtfuld krop, et åndfuldt ansigt, evnen til at erkende Gud og til at betragte himlen (v. 15). Kunst og evighedshåb lader han det også få, foruden »visse særlige gaver« (v. 13). Det er også en anden mennesketype end de forrige salmers syndefulde og afmægtige Jeg. Det er renæssancens menneskeideal, Gud her takkes for at have skabt.

Det er imidlertid ikke kun Gud og Petrarca, der står bag landskabs- og menneskebeskrivelsen i salme 4. Gennem *skjulte citater* indgår andre stemmer og andre perspektiver. Ovid taler således med:

os homini sublime dedit caelumque videre
iussit et erectos ad sidera tollere vultus:

'men mennesket bød han at rejse sit åsyn og skue mod himlen
og hæve sit hoved i vejret, op imod stjernernes vrimmel'

(Ovids *Metamorfoser* 1.85-6, efter Ovid 8a og 8b, Otto Steen Dues oversættelse).

Petrarca tager altså hedningen Ovid til hjælp for at beskrive det menneske, som den jødisk- kristne Gud har skabt.

Men det bliver endnu mere kompliceret, for Ovid taler ikke med egen røst i første bog af *Metamorfoserne*; han gengiver Lucretius, som gengiver Epikur. Petrarca kan ikke have været uvidende om, at det Ovid-citat, han bringer fra 1. Bog af *Metamorfoserne*, indgår i en ganske anden fremstilling af verdens tilblivelse, faktisk præcis den, som ifølge Stephen Greenblatt satte hele renæssancen i gang. Ovid/Lucretius/Epikur har en anden agens end *Bibeliens*. I Lucretius optik er verden ikke skabt, men blevet til ved evigt eksisterende atomers tilfældige sammenstød. Sat på spidsen sker der altså det i v. 15, at netop som Petrarca er ved at takke Gud for hans skaberværk, inddrager han gennem et skjult citat den græske naturfilosofi, ifølge hvilken verden *ikke* er skabt, men blevet til gennem naturprocesser. Petrarca, der i forbindelse med Mont Ventoux-episoden syntes tiltrukket af Lucretius naturopfattelse, tager i anden sammenhæng afstand fra ham: »Thi ud over Epikur (og jeg ved ikke hvor mange af hans usle flok) er der ingen som nægter, at sjælen er udødelig« (*Fam.* IV, 3, 2008: 109, parentes indsat af mig). Hele denne diskussion ligger ikke åbent i Petrarcas tekst, men trækkes ind gennem det, Passannante (2011:75) kalder »absent presence«.

Det kan tilføjes, at der også er ligheder mellem Ovids landskabsbeskrivelse og Petrarcas. Nøjagtigt samme fem betegnelser for vand ses *Metamorfoserne* I, 38f. Gigliucci 1997 finder i øvrigt i salme 4 citater fra Cicero, Ambrosius, Cassiodorus og Lattanzio. I et brev til Boccaccio (*Fam* XxII, 2) skriver Petrarca om de identitetsproblemer, han har med, at andre forfatteres tanker indgår i hans egne.

Bønnen i salme 4

Guds gaver er ifølge salme 4 ikke blot, at han har skabt mennesket; han har også efterfølgende hjulpet det (v. 17-21). Petrarca følger sin vej-metaforik fra de foregående salmer op, idet han taler både om Jeget og mennesket: Gud har vist det den vej, det skal gå ad, givet det en ledsager, rejst det, når det snublede, gled eller faldt, opvakt det fra de døde, noteret dets anstrengelser m.m. »Ledsageren«, som ikke før har vist sig, kan tolkes som Jesus; han kaldes i *Canzonieren* »Un grande amico« (Sørensen 2005: 124); i *De vita solitaria* omtales Jesus som en leder på vej til målet (2005: 84). Men al denne hjælp må opfattes som *fortidig*. Jeget har erkendt, at det valgte den

forkerte vej; men videre er det ikke kommet. Derfor lyder bønnen v. 21-22: »kom mig til hjælp, for ellers dør jeg«, »frels min sjæl, som ikke længere håber på noget ud fra egne kræfter«.

Femte, sjette og syvende bodssalme

Elendigheden fortsætter. Salme fem er en natte-salme: »Nætterne slæber sig hen i bekymring, og skrækgestalter overfalder mig«. Sådan begynder den. Jeget, der i salme 2 så op mod himlen, stirrer nu krumbøjet mod jorden (v. 5), fjender omgiver det, og i landskabet ses kun en beskyttende mur, der er brudt sammen. Råbet om hjælp er udformet som en ophobning af imperativer: hjælp, skynd dig, kom til undsætning, *miserere mei* (v. 10).

I salme 6 bruger Petrarca en gennemført militær-retorik (også kendt fra tredje bog af *De otio religioso*). Fjenderne stormer frem, Jeget ligger nøgen, forslået og blodig i ørkenen, »berør mig med din hånd«, lyder Jegets bøn til Gud. I den syvende salme ser Jeget tilbage på tilstande af overmod og hovmod, på forkerte veje og forkerte havne. Jeget lover ikke mere at ophøje sig selv (*Nequando extollar inconsulte*, v. 15). Man kan tolke løftet om forbedring som udtryk for, at Jeget trods alt er kommet et skridt videre end salme 1, der kun var bekendelse af synd.

Kompositionen

Kompositionen af *Septem psalmi* kan bidrage til tolkningen. Worstbrock ser samlingen som en cyklus, hvor Jegets optimisme afløses af pessimisme i en gentagen ring; når det er færdig med salme 7, kan det begynde forfra med salme 1. Ser man en ændring fra salme 1 til salme 7, kan man argumentere for en spiral-komposition. Man kan også se ordningen som en Mont Ventoux-komposition: Først arbejder Jeget sig op til et højdepunkt, en renæssancefryd i salme 4, så går det ned ad bakke igen. De syv salmer kan også forstås som syv forskellige bodsstemninger, syv afprøvninger af, hvordan man kan bekende og bede for at opnå Guds barmhjertighed.

Hvorfor kunne Petrarca ikke nøjes med Bibelens bodssalmer?

Petrarca brugte livet igennem Davids salmer, også bodssalmerne. Men de løste ikke de problemer, han havde med at få sin verden til at hænge sammen. I salme 4 ser man, som ovenfor vist, en renæssance-bevidsthed tage form. Guds skaberværk, de græske naturfilosoffer og sit eget verdslige otium

lader Petrarca falde sammen i et landskab, der ligner det Vacluse, hvor han selv helst opholdt sig. Den splittelse, der opstod efter bestigningen af Mont Ventoux er afløst af harmoni i salme 4.

Anders Sørensen Vedels oversættelse

Anders Sørensen Vedel havde som Petrarca en vision om at forene kristendom og klassisk kultur. Det ses tydeligt i hans udgivelse 1572 af nogle græske filosofers sentenser, *Septem sapientes graeciae* (jf. Dahlerup 2021). Vedel understreger i forordet, at de gamle grækere ganske vist var afskåret fra at kende Guds ord, men de kendte hans gerning, dvs. hans skaberværk, og de havde nogle fællesmenneskelige »naturlige« egenskaber. Vedel fik dog stigende betænkeligheder ved de »hedenske« filosoffer, og i *Den XC. Psalme* (1592) tog han på en række punkter afstand fra dem.

Vedel havde i modsætning til Petrarca også den udfordring, at han pga. reformationen havde to versioner af kristendommen at tage stilling til. Han bidrog i de fleste af sine værker til tidens kraftige anti-katolske polemik, især i sin pavekrønike *Antichristus romanus* (1571). Men på den anden side viste han åbenhed over for enkelte forfattere fra katolsk tid. Han udgav således Hr. Michaels *Vita hominis* i 1571 (jf. Akhøj Nielsen 1997) og altså i 1577 sin Petrarca-oversættelse.

Udgaver

Af Vedels Petrarca-oversættelse fra 1577 er bevaret to eksemplarer, et i Ribe Katedralskole og et i Nationalbiblioteket i Oslo (Toftgaard 2019: 1). Desuden kendes udgaver fra 1593⁶ og 1606. Titelbladet fra 1577-udgaven er tabt, men formodes at være det samme som i 1593-udgaven, hvorfra der i det følgende citeres. Der henvises med arksignatur (f.eks. B 8r) og til digitaliseringsens billednumre (f.eks. LN 1361, b. 37). Jeg har ikke haft lejlighed til

---

6 Cochlin (1929: 90) oplyser i sin udgave af Petrarcas *Septem salmi*, at der eksisterer nogle ældre oversættelser: »L'une est en danois et date de 1593; elle a été la même année traduite de danois en islandais, et imprimée en Islande. – Je trouve deux traductions anciennes en français ...«

Figur 3. Ribe ca. 1595. I Ribe tilbragte Anders Sørensen Vedel afgørende år i sin opvækst (1557-1561), og han boede i byen fra 1581 til sin død i 1616. Ribe gav ham, hvad Vacluse gav Petrarca: fred og arbejdsro. På stikket er hans hus lige til højre for domkirken markeret med det græske bogstav ζ, og i signaturforklaringen kaldes det »Vraniscus Velleianus« (’Vedels lille himmel’), med en allusion til vennen Tycho Brahes Uraniborg. Slottet, Riberhus, ligger fornemt isoleret fra byen yderst til højre. Georg Braun & Franz Hogenberg: *Civitates Orbis Terrarum*, V: 33. Köln 1598. Foto: The J. Paul Getty Trust.

at undersøge 1577-eksemplarerne og tør derfor ikke sige, om den anvendte 1593-udgave afviger fra originalen.

Forordet

Anders Sørensen Vedels oversættelse af Petrarcas *Septem psalmi* kan ses som et mindesmærke over en ven: »Til dennem at læse oc udsætte paa vort danske Tungemaal, gaff mig først aarsage, salig oc evig hukommelse, Doctor Johannes Philippus Pratensis, nu for tu Aar forleden«, skriver Vedel i sit forord 1577. Medicinprofessor Johannes Pratensis (1543-1576) døde 32 år gammel i 1576. Pratensis inspirerede også Vedel til at oversætte et digt af Jacopo Sannazaro (1458-1530) fra italiensk til dansk, fortæller Vedel i sin udlægning af salme 90 (Vedel 1592: I 5r; LN 1618: b. 146). Det kunne se ud, som om disse oversættelser begge er drevet af venskabsfølelse.

Også dedikationen til Petrarca-oversættelsen synes at være personlig. Bogen er rettet til »Erlig, vijs oc velact Mand, Anders Søffrinson, Borgere vdi Ribe, sin kiere Suoger oc besynderlige gode Ven« som »it ringe Tacknemmeligheds Tegn, for mange oc store Velgierninger, som mig af Eder

ere beuiste«. Ifølge Kinck (1854) var navnebroderen i 1577 en ganske ung mand på 25 år; han var morbroder til Vedels første hustru Marine Svaning (1562-1578), og »velgerningerne« kan være tjenester, svogeren har vist ved Vedels bryllup i juni 1577. Kinck nævner også, at svogeren tidligere havde begået et drab. Vedel kan have tænkt, at svogeren havde behov for nogle bodssalmer, men det nævner han naturligvis ikke. Derimod anfører han forskellige bibelske eksempler på, at Satan bestandig har søgt at ødelægge den kristne kirke, men ikke har kunnet, bl.a. fordi nogle af Guds udvalgte har advaret folket. Petrarca må ses i den sammenhæng.

Vedel introducerer Petrarca som »denne herlige oc naffnkundige Mand Franciscus Petrarcha, huilchen lefuede oc vaar vdi stor act oc ære verd ... for mange sine herlige Skriffte«. Det er sandsynligt, at Vedel her tænker på Petrarcas *religiøse* forfatterskab (jf. ovenfor om datidens kendskab til Petrarca), og at han er blevet orienteret herom af Pratensis, for Petrarca indgår ikke i den række af forfattere, som C.F. Wegener har noteret sig, at Vedel læste (1846: 233, note 8, 9 og 10). Men Vedel kan også have hørt om Petrarca under sine udenlandsrejser i Europa, som mentor for Tycho Brahe (1562-1565) eller som studerende i Wittenberg (1565-1567). Vedel nævner i forordet, at »andre gode venner« har ønsket sig oversættelsen. Det må i så fald have været almindelige borgere, der ikke forstod latin.

Selv om Vedel betragter Petrarca og hans skrifter som »herlige«, har han tydeligvis følt trang til at retfærdiggøre, at han oversætter en forfatter, der levede »vnder Paffvedømmet, vdi den store Forblindelse og Mørckhed, som vore Forfædre haffue veret vdi, vnder den Romske Antichristen«. Bemærk, at »den mørke middelalder« spiller med ind i den potentielle fare, Petrarca udgør. Vedel anfører fire bibelcitater, herunder »Herren kender sine« (2 Tim, 2,19) som belæg for, at Gud »stedse [har] beuaret nogle vdualde« og har kendt deres »Tro oc Bekiendelse«, selv om verden ikke har gjort det. Petrarca er blandt disse udvalgte, og blandt hans skrifter »findis ocsaa disse siu Psalmer, som klarligen vidne om hans Tro og Bekiendelse, at den haffuer veret langt anderledis, end som Munckene oc Papistiske Preste haffue lærdt oc prediket den tid«. Som en sidste sikkerhedsforanstaltning håber Vedel, »at alting tagis i den beste mening«.

Spørgsmålet: »Hvorfor oversatte Vedel Petrarcas bodssalmer?« kan besvares således: Først og fremmest som et mindesmærke for vennen Pratensis, men samtidig som et generelt værn mod Satans angreb, som et vidnesbyrd

om den ubrudte sandt kristne tradition også under pavedømmet og som led i tidens interesse for bodssalmer.

Pønitense-perspektivet

Anders Sørensen Vedels oversættelse var del af en europæiske trend. Bibelens bodssalmer blev overalt i 1500-tallets Europa »transformed, paraphrased, contested, fragmented, set to music, copied, printed, marketed, smuggled across the Chanell« (King’oo 2012: 3). Som latinsk gendigtning var genren »højmoderne i det 16. århundrede« (Skaftø Jensen 1989: 42; Skaftø Jensen 2022). Petrarcas skildring af pønitensen som et dybt personligt anliggende synes at stemme overens med luthersk tankegang. Luther (1483-1546) formulerede i sit værk om bodssalmerne (1517) sine grundlæggende reformatoriske tanker om *justitia passiva*, ifølge hvilken mennesket intet selv kan gøre for sin frelse. Luther tog samtidig afstand fra opfattelsen af bod som en pålagt straf for synd. Bod er derimod, mente han, at erkende, at man er et syndigt menneske (Bluhm 1948). I *Sermo de poenitentia* (1518) skrev Luther:

Men hvis du ville bekende og anstrenge dig, også selv om ingen [andre] gjorde bod, og derfor selv om hele verden gjorde anderledes, så ville du være en sand bodgørende, der gjorde bod, ikke på grund af pålagte bud, men af kærlighed til et nyt og bedre liv. Se, det er, hvad man plejer at sige, at en anger, der sker i kærlighed, bevirker, at synderne forlades (Luther 1518: stk. 19).

Hverken Luther eller Melanchthon synes i øvrigt at have interesseret sig for Petrarca (Rasmussen 2020).

Pønitense spiller i Vedels eget forfatterskab en stor rolle, ikke mindst i *Den XC. Psalme* (1592). Her forklarer han over ni prædikener, at menneskelivets korthed skyldes Guds vrede, og at kun pønitense kan afhjælpe den. Ved hjælp af lægemetaforik viser han, hvordan Moses som digter af salme 90 sætter en bodsproces i gang i mennesket: »efter han haffuer purgirt met den sure oc beske Poenitentzis Predicken/ kommer hand met en krafftig oc mild Euangeliske Lægdom« (b 5r; LN 1618, copy 3: b. 34). Pønitense er da for Vedel en sjælelig renselse. Det kan forklare, hvorfor han bibeholder ordet »skærsild« (jf. nedenfor).

Rubrikkerne

Vedel forsyner i sin oversættelse hver af de syv bodssalmer med en indledende rubrik, som der var tradition for både i oversættelser af Davids salmer og i de tidligste danske salmebøger (jf. Akhøj Nielsen 2022: 51-53). Rubrikken må på danske læsere have givet en vis tryghedsfornemmelse: Sådan så en salme ud. Vedel brugte også rubrikker over folkeviserne i sin *Hundredvisebog* (1591). Men mens han dér benytter rubrikkerne til historiske oplysninger eller litteraturvidenskabelige betragtninger, er hans rubrikker i Petrarca-oversættelsen mærkeligt tamme og enslydende. Vedel taler om synd og barmhjertighed og benytter ikke lejligheden til at gøre rede for salmernes forskellighed eller til at komme med betragtninger over Petrarcas tekst.

Den første salme

1. Ah ieg elendige Menniske/ at ieg haffuer fortørnit min Frelsere/ Oc traad-selige foractit hans Bud.
2. Met villie oc vidskab haffuer ieg forlat den rette vey/ oc er vijt oc bret omfört paa den vildfarende vey.

Ved bedømmelsen af Vedels oversættelse må der tages det forbehold, at man ikke kender hans oversættelsesgrundlag. Ud fra dette forbehold må de efterfølgende kommentarer ses.

Vedel har i salme 1 tydeligt blik for det dystre landskab: »min Bolig vaar mit iblant vilde Diurs værelse« (v. 4); »min Huilested vdi Torne« (v. 5). Særligt har han fanget den centrale vej-metaforik og sørget for, gennem forskellige litterære greb, at gøre den iøjnefaldende og iørefaldende: »Met villie oc vidskab haffuer ieg forlat den rette vey/ oc er vijt oc bret omfört paa den vildfarende vey (v. 2, (), LN 1361, b. 9); Petrarca har her en alliteration på to l-ord, *longe latesque*; Vedel finder seks v-ord. Et andet eksempel: »Min Fiende stracte sine Garn for mig/ oc lagde sine Stamper ('fælder') for mine Fødder/ paa alle de Veye som min gang falt frem« (v. 18, E 2r, b. 13). Her har Vedel udvidet vej-metaforikken med tydelig sans for den visuelle virkning; lydligt strør han f-alliterationer ud over verset.

Ordvalget forekommer generelt dagligdags (jf. Akhøj Nielsen 2020: 104), men ind imellem finder Vedel gammeltestamentlig sprogbrug frem, i salme

1 således: v. 12: »Offte haffuer ieg haft i Sinde/ at ieg vilde fly/ Oc offte haffuer ieg oplagt met mig selff/ at ieg vilde kaste det gamle Aag aff mig/ men det henger mig inderst vdi mine Been (v. 12, E 1r-2r; b. 11-12).

Ind imellem misforstår Vedel Petrarcas tekst: v. 21: »Jeg sagde ved mig selff/ Huorfaare gremmer du dig for Afftenen/ Effterdi Middagen er icke endnu kommen? Huer Alder haffuer sit Maal oc visse Terminer« (E 2v, b. 14). Det er en klog sentens, men den rammer ikke Petrarcas *Et dixi mecum: »quid ante medium de extremis cogitas?«*: »Hvem tænker før midten på slutningen«. Vedel rammer heller ikke den eventuelle hentydning til Dantes »På midten af vor bane gennem livet«. Han oversætter *vel sero* (v. 14) med »end ocsaa paa det sidste« og mister også (den eventuelle) allusion til Augustin.

Karakteristisk for Vedel i salme 1 er en vis afsvækkelse af udtrykkene. Det er ikke til at se, om det skyldes en bevidst neddæmpning af barske formuleringer, eller om Vedel simpelthen ikke har kunnet forestille sig voldsomhederne. »Jeg glædde mig i gienuordighed« (v. 5, () 1v; b. 9) er hans oversættelse af *In anxietatibus cum voluptate versatus sum*, der ville kunne bære ordlyden »Jeg har med vellyst væltet mig i angst«. I v. 16 skriver han »straffes«, hvor den latinske tekst har korsfæstes (*crucior*). Andre centrale udfordringer kommer Vedel formentlig lidt skævt fra. Petrarca skriver (if. Rauners udgave) i v. 7 *Spes adolescentie*; Vedel oversætter med »Vngdoms deylighed oc anseelse« ((), 2r, b. 10). Han udelader ved samme lejlighed to ud af tre retoriske spørgsmål. Vedel taber også Jegets tvekamp med sig selv, når han oversætter *duellum* (v. 10) med »en stor Kamp« (E, 1r, b. 11). Andre steder forstærker Vedel ved sin oversættelse sit eget standpunkt: *converti* bliver »Penitentz« (v. 22), og *extende manum tuam* (v. 26) får en tilføjelse: »oc reck mig fortabte din naadige Haand«. Vedel forstærker overalt i oversættelsen Guds storhed ved at skrive HERREN med kapitæler, som det var konvention i tidens lutherske tryk.

Den anden salme

Igen rammer Vedel det centrale sceneri: »Jeg vil oprette mit haab oc mod/ som vaar nedslagen/ Oc dristelige opløfte mine Øyne/ fra mørckhed til Himmelen. Der boer min Frelser« (v. 2-3). Men Vedel har glemt v. 4 med de kolde lemmer i graven, med mindre han har haft et forlæg uden dette vers; de to andre lokaliteter, klippen og sengen, har han. Der anvendes derfor for resten af salme 2 dobbelt vers-henvisning, først Vedels, så Petrarcas.

Vedel har grebet den positive tone i salme 2: Jegets underskud er »offuer alle maade stor«, men Guds barmhjertighed »wendelig større« (v. 6/7). Vedel formulerer også miraklet: »it eniste oc det mindste Christi hellige Blods-draabe/ skal affto alle mine Synders wreenlighed« (v. 8/9), dog med tilføjelse af »Christi«. Vandmiraklet ved den hårde klippe skildrer Vedel således: »At der maa opuelde oc vdflyde hine reene oc klare Brynde ('brønde; kilder') til den sted/ der som de grumme Vildsuin pleyede tilforn stedse at søle sig« (v. 10/11). Det er levende og malerisk, og det må erindres, at *brønd* i datiden dækkede såvel menneskeskabte brønde som naturlige kilder. Til Jegets løfte om forbedring skriver Vedel: »Mit Soffuekammer skal vere min Skærsild/ oc min Seng skal vidne om min Graad« (v. 16/17). Det kan undre, at Vedel ikke omskriver det »papistiske« ord »Skærsild« (Petrarca har *purgatorium*). Det kan skyldes hans medicinsk farvede opfattelse af boden (jf. ovenfor s. 303).

Enkelt og rytmisk beskriver Vedel nat-dag modsætningen: »Lad Nattens mørckhed paaminde mig om min fremfarne Elendighed/ oc Dagens lius om min Saligheds Haab« (v. 12/13). I salmens slutning er det korte og prægnante *Miserere, Domine, miserere* (Petrarca v. 19) svært at gengive på dansk. Vedel forsøger sig: »O HERRE/ forbarme dig offuer mig/ Forbarme dig offuer mig« (Vedel v. 18). Rytmisk enklere rammer Vedel, når han oversætter *liberator meus et spes ultima* med »min Frelsere oc mit yderste Haab« (vers 18/19).

Et enkelt sted i salme 2 er et protestantisk »os« faldet Vedel i pennen: »Hand giffuer oc igenskaffer Liff oc Styrcke/ oc vil at wi skulle altid haabis til det beste« (Vedel v. 5). Petrarca opererer ikke med »os«.

Den tredje salme

I den tredje salme er der fart over feltet i Jegets utålmodighed: »Jeg er nu lenge nock/ ia mere end nock omförd/ oc foruisnet vdi mine Synders Pøle oc Slemhed« (v. 1); »Tiden er wnyttelige spilt« (v. 2), »Huor lenge skal dog denne ene Dag effter den anden opholde mig?« (v. 4). Vedel fanger også utålmodighedens imperativer: »Stille mine Tanckers storm oc bulder« (v. 5), »Oplius mit Hierte« (v. 5), »Oc lad dog mit Arbeyd komme til en god ende« (v. 5), »Giv mig ocsaa villie« (v. 6). Godt ramt er kulminationen: »Er det icke nock, at du kalder mig/ da tuing mig« (v. 11). Tautologier med eller uden bogstavrim oppisker stemningen, tunge afledninger illuderer gammeltestamentlig gru: »Synders Pøle oc Slemhed« (v. 1), »Tendgnidse oc Helffuedis hylelse« (v. 3), »tyngis oc trengis aff sorrig oc møde« (v. 8),

»Liff oc disse Lemmer« (v. 9). Som Petrarca formår Vedel midt i alt dette at anslå en dæmpet lyrisk aftenstemning: »Før mig paa dine veye/ før end Solen gaar ned. Thi det lacker imod Afftenen/ oc Røffuere elske Nattens mørckhed« (v. 10).

Der er et par interessante ideologiske rettelser. Denne gang undgår Vedel associationer til skærsilden og omskriver Petrarcas *sit michi pars purgationis* til »oc lad det vere nocksom Refffselse« (v. 8). Bemærk, at der ikke står renselse, men revselse, altså Guds straf for synden. Verset lige inden doksologien lyder hos Petrarca: *Respice, Domine, vide, miserere, succurre; quoniam tu solus omnes miserias meas nosti* (v. 12). Vedel skriver: »O HERRE see dog til mig/ forbarme dig offuer mig/ Thi du allene forstaar dig best paa alle Menniskis elendighed« (min kursivering). Her kunne »alle mennesker« i stedet for Petrarcas »Jeg« være en bevidst rettelse fra Vedels side, men udtrykket kan også gå tilbage til Vedels forlæg. De to led i opremsningen (*Respice* og *succurre*) kan tilsvarende være udeladt af Vedel eller mangle i oversættelsesgrundlaget.

Den femte, sjette og syvende salme

I *femte* salme, nattesalmen, viser Vedel sin evne for realistisk situationsbeskrivelse: »Mine Nætter drager ieg igennem vdi idel bedrøffuelse. Wtallige forskreckelser plage mig. Min samuittighed nagger mig/ saa ieg kand icke soffue. Jeg er stedt vdi megen banghed« (v. 1, F 2r; b. 37). Sin sans for variation viser Vedel i opfølgningen: »forskreckelser« bliver til »Spøgelse«, »Husfiender« og »Vdlendiske fiender«. Dette natteplagede Jeg ser om dagen sådan ud: »ieg gaar oc henger met Hoffuedit/ oc maa see ned til Jorden imod min villie« (v. 5, F 2v; b. 38). I rubrikken gør Vedel opmærksom på ligheden med salme 3.

I *sjette* salme ruller Vedel sit talent for militær-metaforik ud. Det er karakteristisk, at han gennemgående er mere konkret end Petrarca, f.eks.: »Mine Modstandere haffue slagit deris Vognborg omkring mig/ oc trengte ind paa mig/ met atskillige Skud oc Vaaben paa alle sider« (v. 1, F 3r; b. 40); Petrarca: *Circumvallarunt me inimici mei, perurgentes me cuspidi multiplici*. Ligeledes v. 4/5 (Vedel mangler igen et vers, derfor dobbelthenviisning): »Derfaare haf-fuer den Befestning/ paa huilcken ieg hengde min Skiold/ hastelige forlat og forrasket mig, oc ieg er falden vdi skarnit« (v. 4); Petrarca: *Propterea firmamentum, cui innixus eram, me destituit repente; et ego in terram sum prostratus*

(v. 5). I disse citater er vognport og skjold Vedels visualisering; til gengæld ligger 'forlat og forrasket' lidt fjernt fra Petrarca; bedre havde 'brød pludselig sammen' været. Vedel har dertil i denne salme en tendens til at gøre Petrarcas grusomheder endnu værre. Jeget falder ikke til jorden, men ned i skarnet (v. 4/5), røvere er ikke efter ham, men »Morderiske forfølgere« (v. 5/6), og overfaldet udvides og forstærkes: »Mit Hoffuit haffue de knusit/ oc mit Bryst haffue de igenom stungit« (Vedel v. 8), *Caput et pectus meum transfixerunt* (Petrarca v. 9). Det er en grum salme, og Vedel forstår som Petrarca at visualisere Gud, der bare ser til: »Thi du min kiere Frelser leffuer/ oc endog du saast alt dette aff den høye Himmel/ saa tagde ('tav') du dog stille/ oc lodst dit taal her til. Thi det vaar min fortiente løn« (Vedel 10). Men han tilføjer et 'kære' til frelseren og gør det hele værre ved, at det er den kærlige frelser, der er så ubarmhjertig. Petrarca: *Vivis enim, salvator mi, et hec aspiciens ex alto tacuisti, et passus es, quia ego promerui* (Petrarca v. 11).

Udfordringen i den syvende salme er at gengive den særegne dobbeltstatus, bodssalmerne munder ud i: Jeget erkender, at hovmod var dets grundsynd, men på nutidsplanet lover Jeget at aflægge denne synd. Vedel benytter verbernes vekslen mellem datid og nutid til at ramme dette facit, f.eks. »Jeg vaar tryg vdi fare/ oc lystig mit vdi største Bedrøffuelse. Oc meente at ieg laa vdi Haffn/ der ieg dreff for en Storm« (v. 5, min kursivering). Over for det markerer Vedel Jegets nutidssituation: »Nu finder oc kiender ieg/ at it Meniske haffuer intet/ som det kand forlade sig paa/ Vden allene paa Gud« (v. 13, min kursivering). Her får Vedel givet Jegets indsigt et let luthersk touch ved at indsætte ordet »alene«. Petrarca har: *nisi in Deo*.⁷ Vedel har sørget for at fastholde tilbagefaldet som en altid lurende fare: »Den gamle vane hindrer mit ny fortset« (v. 10). Jegets afsluttende selvbeskrivelse gengiver Vedel i nærmest lyrisk form: »Jeg er Muld oc Støff/ oc en ringe Skygge/ oc siunis mig selff at vere som en Røg for en sterck Vind« (v. 16). Petrarca: *Limus et umbra tenuis sum, et fumus ante impetum ventorum, ita michi videor videri* (v. 16). Følgerigtigt lyder salmens sidste bøn hos Petrarca: *Erige me Christe Iesu! et misericorditer sustenta, ne corruam sub extremis* (v. 22). Vedel oversætter: »Frels mig her aff/ O kiere JESU CHRISte/ styrck oc stercke mig naadelige/ at ieg icke skal falde paa det yderste« (v. 22). Vedel

---

7 Luther vakte stor opsigst ved at oversætte *per fidem* (Rom 3,28, *Vulgata*) med »alleyn durch den glawben« (min kursivering).

inderliggør med tilføjelsen »O kiere«, og forrykker herved vægten fra Jegets oprejsning til dets frelse.

Den fjerde salme

Salme 4 er naturligvis det sted, hvor mødet mellem Anders Sørensen Vedel og Petrarca for alvor bliver spændende. Jeg deler undersøgelsen op i Landskabet, Mennesket og Rammen.

Landskabet

3. Du haffuer skabt Himmelen oc Stierne/ mig til gode/ oc forordinerit Aarsens tider for min skyld. Thi huad haffde du saadant behoff.

4. Du haffuer giort skilsmisse imellem Solen oc Maanen/ imellem Natten oc Dagen/ imellem Liusit oc Mørckheden.

5/6 Du haffuer induircket Vandet met Jorden/ oc giort Haffuit oc Kilder/ Dale/ Marck oc Bierge/ Søer oc Floder.

6/7 Dette altsammen gør du fructsommeligt/ Huert met sin induortis sted/ Oc pryder det alleuegne met mangfoldig Grøde oc atskillig Affkom.

7/8 Marcken klæder du met grøne Vrter/ oc Biergene met besynderlige Hoff-farffue aff sine Blomster/ Oc Skowene met deris grøne Blad oc Grene.

8/9 Du haffuer beredt huile for den mødige/ forleskelse for den hede vnder Træernis skygge/ oc serdelis Lystplatz for dem som elske Ro vdi Enlighed.

9/10 Du haffuer beredt hint klare Brønd vand for den tørstige/ oc allehaande Fruct oc atskillig Lystmad for den Hungrige.

10/11 Huad haffuer du dog opfyldt Jorden met atskillige slags Diur/ baade i Haffuit oc den vide Lufft? Huo kand opregne dem allesammen?

Stykket fortjener at stå alene, så man virkelig får indtryk af landskabet, som Vedel fremstiller det. Set med nutidens øjne er det måske ikke iøjne-faldende, men i datidens danske sammenhæng er en æstetisk landskabs-

beskrivelse noget særligt, som det var i Italien på Petrarcas tid. Oluf Friis (1945: 403f) har fremhævet Vedel for hans beskrivelse af kosmos i *Septem sapientes* (1572). Det pågældende afsnit begynder: »Thi huor er nogen/ som skuer oc seer Himmels firmament/ beprydet met disse klare Liuss/ Soel oc Maane/ oc andre Wtallige klare Stierner/ som Gud haffuer der indsat ... at hand jo maa bekiende« (1572: () 3v; LN 1619, b. 15, nøje gennemgået Dahlerup 2021). Med Petrarca-oversættelsen i 1577 beskriver Vedel også landskabet på Jorden.

Udfordringen er at finde greb, der kan gøre en opremsning til et landskabsbillede, og et landskabsbillede til en takketale. Vedel fremhæver henvendelsen til Gud ved ikke mindre end fem gange at anbringe »Du« i forfelt; Petrarca har to gange. Vedel bryder perfektum-formen ved to steder at skifte til nutid (Vedel v. 6 og v. 7). Herved kommer Jeget til at takke Gud, ikke blot for hvad han har gjort, men også for hvad han fortsat gør. Forskellige indskud i opremsningen giver sætningerne liv og variation, særligt tydeligt i v. 3. Vedel følger Petrarca i at tilskrive Guds gerning et æstetisk aspekt: Han *pryder* den skabte verden (Vedel 6; Petrarca 7: *decorasti*). Adjektiverne understreger æstetikken: grønne urter, særlige steder, klare vand, vide luft, grønne blade og grene (de sidste to adjektiver er Vedels tilføjelse). Vedel lægger i øvrigt mere vægt på frugtbarhed end Petrarca; i v. 6/7 får han plads til både »frugtsommeligt«, »Grøde« og »Afkom«, og diversiteten understreges med »altsammen«, »alleuegne«, »mangfoldig« og »atskillig«. Vedel lægger et højtideligt skær over det hele ved brug af tunge afledninger, bl.a. »Mørckheden« (v. 4). Her og der er der gået for meget slotspark i landskabet, således 'hoffarve' (dvs. den farve man bruger ved hoffet), 'lystplads' og 'lystmad' (lækkerier).

Men vigtigst af alt: Vedel har forstået Petrarcas *otium*-begreb og sørget for et sted »for dem som elske Ro vdi Enlighed« (v. 8/9). Han får også tegnet et helt lille billede af vandringsmanden i dette landskab: »huile for den mødige/ forleskelse for den hede vnder Træernis skygge/« (v. 8/9), »hint klare Brønd vand for den tørstige/ og allehaande Fruct oc atskillig Lystmad for den Hungrige« (v. 9/10). Vedel har måske ramt dette *otium* så fint, fordi han selv har kendt til det. Han genbruger i alt fald senere en del af udtrykket anvendt på sig selv. I sin danske udgave af *Om den danske krønike at beskrive* (1581) skriver han, at det for historikeren er nødvendigt, før han begynder et større værk, »at han først for sig selv vdi Eenlighed i sine Tanker vel overveie, hvad dette er for et Arbeide« (Vedel 1581: 29, min kursivering). Også Vedels

venner Tycho Brahe og Peder Sørensen beskriver i deres breve flere gange behovet for arbejdsro uden for hoflivet (Brahe 1571: 37, Sørensen 1587: 54).

Netop tidsmangel præger Anders Sørensen Vedels Petrarca-oversættelse, også af salme 4. I det citerede stykke er et vers glemt (Petrarca v. 5, verset om luften). Ved slutningen af v. 3 mangler et spørgsmålstegn (men Vedel har husket et i v. 10). Nogle formuleringer kunne være tydeligere; v. 5 burde have heddet »Du har omgivet jorden med vand«, og v. 6 har Vedel åbenbart ikke helt forstået.

Mennesket

11/12 Offuer dette altsammen haffuer du set ('sat') Mennisken til en Herre/
Oc lader paakiende din Kierlighed mod hannom/ der vdi/ at saadant skal end
ocsaa tiene hannom til vellyst.

12/13 Du haffuer mig oc icke diss mindre kier/ fordi du elsker mig met
mange andre vdi almindelighed/ Ja du haffuer end ocsaa vdi nogle serdelis
Stycker betenckt mig.

13/14 Du haffuer høvelige beprydet Menniskens Legome for ('fremfor') alle
andre Creatur ('skabninger')/ oc tilhobe set hans Lemmer vdi en vnderlig
(vidunderlig) skickelse.

14/15 Du haffuer begaffuit hans Ansict met Maiestet oc yndist/ Hans Aand
met saadan fornuft/ som kand kiende dig/ oc begribe Himmелens Herlighed.

15/16 Du haffuer ocsaa ydermere aabenbarit Mennisken allehaande Konster/
som bepryder dette Liff. Oc offuer alt er tack oc ære verd/ at du haffuer giort
oss it vist ('sikkert') Haab om det euvige Liff.

Som hos Petrarca er det i v. 14/15, det foregår. Det er her, Petrarca henter Ovid ind. Vedel oversætter særdeles fornemt; om han har set Ovid-citatet er svært at afgøre; men han har også haft sit eget projekt. Det er *begribe*, man skal lægge mærke til; Petrarca har *betragte* (*contemplatorem*, af *contemplor*). »Begribe« betyder »forstå«, »fatte«, og Vedel indsætter endda ordet »Herlighed«: »Begribe Himmелens Herlighed«. Det er noget andet end at betragte den. Jeg tror, Vedel har tænkt på Tycho Brahe. I så fald har også

Vedel bidrager med en kontroversiel tilføjelse til Guds skaberværk. Han lader Gud skabe et naturvidenskabeligt menneske, der med sin opdagelse af den nye stjerne (1572) udfordrede Guds forhold til sine egne love. Stjernen forårsagede en ændring i fiksstjerne-himlen, hvor ændring ikke kunne ske, og den betød en tilføjelse til skaberværket, som var fuldendt fra starten og ikke tillod tilføjelser.

Men der er mere at sige om Vedels menneskebillede i vers 14/15. Igen kan man sammenligne med *Septem sapientes*. Her hedder det i dedikationen:

Der som wi endnu ydermere ville see til vort eget Legems skabelse/ oc de gaffuer som Gud haffuer beprydet oss met/ da skulle wi finde i oss selff visse ('sikre') tegn/ at Gud haffuer saaledis skabt oss/ at wi kunde i nogen maade være skickelige til/ at søge oc beholde det ypperste gode/ som er Gud selff. (*Septem sapientes* 1572, () 4v, LN 1619, b. 78).

Stedet kunne være en parafrase over Petrarca salme 4 v. 15. Petrarca indsætter som nævnt (formentlig inspireret af Cicero) *spiritumque tui capacem* i Ovid-citatet. Det kunne være det, Vedel i 1572 gengiver som »søge oc beholde det ypperste/ som er Gud selff«. Hvis denne tolkning holder, har Vedel fået kendskab til Petrarcas *Septem psalmi* allerede i 1572, og han bruger citatet fra Petrarcas salme 4 v. 15 til at forklare det menneskebillede, som også de »hedenske« naturfilosoffer havde! Hvorfor ikke? Heller ikke Vedel holdt sig tilbage fra brug af skjulte citater (særligt tydeligt i *Den XC. Psalme*, 1592). I øvrigt meddeler Vedel i sin dedikation til *Septem sapientes*, at han har oversat de vise grækere »effter en god vens begæring« (( ) 9v; LN 1619, b. 89). Vennen kunne jo være Pratensis.

Anders Sørensen Vedel kan altså som Petrarca have vovet sig ganske langt ud med »genfødslen« af klassisk kultur; han sørger da også for at bringe en luthersk modvægt ind i salme 4. Han starter allerede i rubrikken:

Denne Fierde Psalme/ Er en Tacksigelse/ for alle de mangfoldige Velgierninger/ som Gud beuiser det gantske Menniskelige Kiøn/ baade i almindelighed/ oc huer serdelis vdi sin sted. Men efterdi største parten findis wtaknemmelig for saadanne Gaffuer oc Velgierninger/ bør huer at bekiende sin wværdighed oc forsømmelse/ oc bede GUD om Naade oc Forladelse. (F 1r; LN 1361, b. 27).

Her taler den lutherske præst, der forudsætter en almen syndstilstand og prædiker pønitense. Man tror ikke sine egne øjne: Kan det virkelig være introduktion til den lyse salme 4? Det er det, og Vedel lader præsten tale med hele vejen. Hvor Petrarca i salme 4 skifter mellem »Jeg« og »han«, skifter Vedel mellem »Jeg« og »vi«: »du haffuer giort oss et vist Haab om det euige Liff« (Vedel v. 15), »Du ledsager oss paa den rette vey« (Vedel v. 16). Vedel digter formentlig også selv lidt med, da menneskets uværdighed i forhold til Guds overvældende gaver skal beskrives: Han tilsætter »ieg wuærdige« (Vedel v. 20), og han fordobler gennem tautologi Jegets manglende fortjeneste »værdskyld eller fortieniste« (Vedel v. 20). Overaskende udskifter Vedel i Jegets afsluttende bøn Petrarcas *quia sine te morior* (Petrarca v. 22, »for uden dig dør jeg«) med en metafor: »da er det vde met mig som met it Lius« (Vedel v. 21). Dette kan være et Aristoteles-citat, i så fald er anvendelsen på dette sted grum. I sin udlægning af *Den XC. Psalme* (1592) gør Vedel op med den naturfilosofiske tankegang, at mennesket indeholder en »materie«, som holder det i live. Når den er brugt, dør mennesket som et lys, der går ud⁸. Og det har intet evigt liv.

Hvordan oversatte Vedel?

Svaret må blive, at han – med forbehold mht. hans oversættelsesgrundlag – i det store og hele oversatte loyalt; men at han her og der i brødteksten og kraftigt i forordet til værket og i rubrikken til salme 4 trak i retning af et mere luthersk menneskebillede, og at han forstærkede behovet for pønitense. Han har oversat en bods-Petrarca, som Gud efter hans mening havde skærmet under katolicismen.

Vedel var velorienteret i en række klassiker-tekster; men han har tilsyneladende ikke hørt genklange fra dem, måske fordi han ikke havde forventet at finde dem her. Ved denne forståelige døvhed har Vedel afskåret sig selv fra kendskab til en forfatter, Petrarca, med samme renæssance-kvaler som han selv. Vedels begejstring for de græske naturfilosoffer er i *Septem sapientes* (1572) dristig og stærk. Men hans udvikling er modsat Petrarcas. Vedel endte med at skelne skarpt mellem »hedenskab« og kristendom. Petrarca

---

8 »At ligerviis som et Liuss/ saa lenge at Vegen haffuer Talg eller Olie for sig i Lampen/ da brender det smuckt klart/ men naar der er intet saadant for haanden/ da udslyckis det« (*Den XC Psalme*, 1593, F 7v; LN 1618, b. 103).

forenede dem, bl.a. i salme 4, hvad Vedel ikke så eller ikke ønskede at gengive, da han oversatte den.

Vedel har derimod som Petrarca inddraget sig selv i salme 4. Han har genkendt behovet for »Ro vdi Enlighed«, og han har sandsynligvis tænkt på Tycho Brahe som det oprejste renæssance-menneske, der kan *begribe* stjernehimlen. Bag hele oversættelsen hviler også mindet om den fælles ven Pratensis.

Oversættelsen er for en moderne æstetisk betragtning generelt vellykket som lyrisk prosa med mange særdeles smukke passager. Det gælder også landskaberne, ikke mindst i salme 4, selv om Vedel ikke selv i sine rubrikker vil gøre opmærksom på naturbillederne. Han er også en smidig oversætter, der flot følger Jegets skiftende sindsstemninger, rædslerne i salme 1, den religiøse inderlighed i salme 2, utålmodigheden i salme 3, renæssanceglæden i salme 4 og krigsmiljøet i salme 6. Oversættelsen er rimeligvis ikke fejlfri. Noget er muligvis misforstået, noget lidt skævt, noget forekommer en nutidig læser at være klodset dansk, noget kan være glemt eller sprunget over. Men hovedsagen er, at en smuk og mærkelig salmesamling gennem Vedels indsats er blevet del af dansksproget renæssance. Som oversætter af en katolsk tekst er han diskret i sine protestantiske markeringer, og han har fundet Petrarcas forestilling om bod i samklang med såvel sin egen som sin samtds.

Metamorfoser

Petrarca inddrager Ovids *Metamorfoser* i *Septem psalmi*. Men han gør samtidig sine egne bodssalmer til bestandige forvandlinger. Renæssancepønitense er i hans salmesamling ikke for fastholdere. Vel kan man pege på middelalderlig syndserkendelse i seks af salmerne og på renæssancemenneskets skamrødme over Guds overvældende gaver og egen utaknemmelighed i salme 4, men sætter man dem sammen, kommer nye perspektiver til. Rent uoverskueligt bliver det, når Jeget begynder at takke Gud for det landskab og det menneskebillede, som græske og romerske forfattere og Petrarca selv har været medskabere af. Vedel bidrager (måske) med Tycho Brahe.

Til gengæld står det endog meget fast, at Petrarca har givet et uforligneligt indtryk af, hvordan en renæssance-bevidsthed arbejder. Vedel har med mere eller mindre åbne øjne givet indtrykket videre til dansk litteratur.

Tak

Jeg siger tak til Minna Skaft Jensen for oversættelsen af Petrarcas fjerde salme, for gennemlæsning af min artikels første version, for konstruktive diskussioner og for hjælp i det hele taget. Tak til Ove Paulsen, Anders Toftgaard og Jarle Rui Aadna for fremskaffelsen af materiale, jeg selv havde svært ved at finde frem i corona-tiden. Tak til min fagfællebedømmer for nyttige litteraturhenvisninger. Tak til redaktionen for tålmodighed og for meget grundige kommentarer til anden version af artiklen.

Litteraturliste

Primærlitteratur

- Augustin: *Augustins Bekendelser*, oversat af Torben Damsholt, København, Vidsomsbøgerne, Sankt Ansgars Forlag 1988.
- Brahe, Tycho 1571. *Ur Tycho Brahes brevväxling*, oversat og udgivet af Wilhelm Norlind, Lund: Glerups Förlag 1926.
- Luther, Martin 1518. *Sermo de poenitentia*, WA I, pp. 319-324, martinluther.dk/serm-poenit.html, oversætter Ricardt Riis.
- Ovid 8a. *Metamorphoses*, ved Frank Justus Miller, Third Edition, revised by G.P. Goold, London, Harvard University Press, William Heinemann LTD 1984.
- Ovid 8b. *Ovids forvandlinger, på danske vers af Otto Steen Due*, København: Centrum 1989.
- Palladius, Peder 1551. Forord i oversættelsen af Savonarola: *Miserere mei*, København: Laurentz Benedicht 1551, LN 1444. Optrykt i Lis Jacobsen: *Peder Palladius' Danske Skrifter II*, København: Gyldendal 1914-1915.
- Petrarca, Francesco: *Epistolae Familiares*, skrevet 1325-1366, trykt Venedig: J. og G. de Gregorius 1492. Dansk udvalgt og oversættelse ved Eric Jacobsen efter *Opere*, Firenze, Sansoni 1993. I artiklen her forkortet »Fam«.
- Petrarca, Francesco 1342-43. *Secretum*, oversat af William H. Draper: *Petrarch's Secret or The Soul's Conflict with Passion. Three Dialogues between himself and S. Augustine*, Westport, Connecticut: Hyperion Press 1911, reprint 1978.
- Petrarca, Francesco 1346. *De vita solitaria*, oversat af Friederike Hausmann: *Das einsame Leben*, forord af Franz Josef Wetz, Stuttgart: Klett-Cotte 2004, 2. oplag 2005.
- Petrarca, Francesco ca. 1347a. *Les psaumes pénitenciaux*, Paris: Rouart et fils 1929.
- Petrarca, Francesco ca. 1347b. *Salmi penitenziali*, udgivet med italiensk oversættelse af Roberto Gigliucci, Rom: Salerno 1997.
- Petrarca, Francesco ca. 1347c. *I sette salmi*, udgivet med italiensk oversættelse af Ida Garghella, Napoli: Università degli studi di Perugia 2002.

- Petrarca, Francesco ca. 1347d. *Psalmi et orationes*, latinsk og tysk tekst ved Erwin Rauner, Augsburg: Augusta Vindelicorum 2004.
- Petrarca, Francesco ca. 1347e. *Psalmi penitenciales. Orationes* (ca. 1347), latinsk og italiensk tekst ved Donatella Coppini, Firenze: Le Lettere 2010.
- Petrarca, Francesco 1347. *De otio religioso*, oversat af Susan S. Schearer: *Francesco Petrarch: On Religious Leisure (De otio religioso)*, New York: Italica 2002.
- Petrarca, Francesco 1352. *On Religious Life. To his Brother Gherardo, a Carthusian Monk*, The Project eBook of Petrarch, by James Harvey Robinson, Release Date April 24, 2015 [EBook #48776].
- Petrarca, Francesco: *Canzoniere eller Sangenes Bog*, skrevet og bearbejdet 1327-1374, trykt 1470 under titlen: *Rerum vulgarium fragmenta*, oversat af Søren Sørensen, København: Multivers 2005.
- Petrarca, Francesco: *Ad Familiares*, i *Opere*, Sansoni 1993, udvalgt og oversat af Eric Jacobsen som *Venskabets pris. Francesco Petrarca's breve i udvalg*, København: Museum Tusculanum, 2008.
- Sørensen, Peder (Severinus, Petrus) 1571. *Epistola scripta Paracelso, Idea medicinae philosophiae*, dansk oversættelse ved Hans Skov, indledning og kommentarer ved E. Bastholm, Odense: Universitetsforlag 1979.
- Vedel, Anders Sørensen 1571. *Vita hominis*, København, Lorenz Benedict 1571, LN 1163.
- Vedel, Anders Sørensen 1572. *Septem sapientes graecie*, København: Lorentz Benedict 1572, LN 1619.
- Vedel, Anders Sørensen 1577. Fortale til *Siu Gudelige Penitentze Psalmer*, afskrift af eksemplaret i Nationalbiblioteket i Oslo. Venligst overladt mig af Anders Toftgaard.
- Vedel, Anders Sørensen 1581. *Om den danske Krønike at beskrive: forfattet 1581, udgivet 1787, da Peter Friderik Suhm blev kongelig historiograph. Med Tillæg af Udgiveren Rasmus Nyerup*, København 1787.
- Vedel, Anders Sørensen 1592. *Den XC. Psalme: Moses Guds Mands Bøn. Met en kaart Vdleggelse/ forfattet i Ni Predickener*, København: Mads Vingaard. Første udgave Ribe: Hans Brun 1592, LN 1618.
- Vedel, Anders Sørensen 1593. *Siu Gudelige Penitentze Psalmer, Som ere skreffne aff den høylærde oc naffnkundige Francesco Petrarcha*, København: Hans Stockelman, LN 1361.
- Vergil 40 f. Kr. *Ekloger*, efter Karen Glente: *Vergils hyrdedigte*. En oversættelse og en læsning. København: Multivers 2013.

Sekundærlitteratur

- Akhøj Nielsen, Marita 1997. »Om Anders Sørensen Vedels udgivelsesprincipper«, i Flemming Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen & John Kousgård Sørensen (red.), *Ord, Sprog oc artige Dict. Et overblik og 28 indblik 1500-1700. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*. København: C.A. Reitzel · Universitets-Jubilæets danske Samfund, pp. 180-203.

- 2020. »Salmesprog«, i Ebba Hjorth m.fl. (red.): *Dansk i brug. Dansk Sproghistorie 4*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab · Aarhus Universitetsforlag, pp. 99-115.
- 2022. »Paratekst i reformationstidens danske messe- og salmebøger«, i Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck & Bjarke Moe (red.): *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, pp. 31-69.
- Bergren, Ann L.T. 1982. »Sacred Apostrophe: Re-Presentation and Imitation in the Homeric Hymns«, i *Arethusa*, Spring and Fall 1982, Vol. 15, No. 1-2, pp. 83-108.
- Bishop, Morris 1963. *Petrarch and his World*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bluhm, Heinz 1948. »Luther's View of Man in his First Published Work«, i *Harvard Theological Review* vol. 41, nr. 1, pp. 103-122.
- Constable, Giles 1980. »Petrarch and Monasticism«, i Aldo S. Bernardo (red.): *Francesco Petrarca. Citizen of the World*. Proceedings of the World Petrarch Congress Washington, D.C., April 6-13, 1974. Padova: Editrice Antenore, Albany: State University of New York Press, pp. 53-99.
- Culler, Jonathan 1977. »Apostrophe«, i *Diacritics*, December, vol. 7, pp. 59-69.
- Dahlerup, Pil 2021. »Anders Sørensen Vedels kosmologi«, i Jens Bjerring-Hansen, Simon Skovgaard Boeck & Eva Skafte Jensen (red.): *Nogle betænkninger om dansk sprog og litteratur. Festskrift til Marita Akhøj Nielsen*. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund, pp. 591-606.
- Ejrnæs, Bodil 2022. »Danske gendigtninger af Davidssalmer i middelalder og reformationstid«, i Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck & Bjarke Moe (red.): *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, pp. 253-278.
- Enenkel, Karl A.E. og Göttler, Christine 2018 (udg.): *Solitudo: Spaces, Places, and Times of Solitude in Late Medieval and Early Modern Cultures*. Leiden · Boston: Brill.
- Friis, Oluf 1945. *Den danske Litteraturs Historie*. København: Hirschsprung.
- Garghella, Ida 2002. Indledning i *I sette salmi*. Napoli: Università degli studi di Perugia.
- Gigliucci, Roberto 1997. Indledning i *Salmi penitenziali*. Rom: Salerno.
- Greenblatt, Stephen 2011. *The Swerve. How the Renaissance Began*. London: Vintage Books.
- Halporn, Barbara C. 2000. *The Correspondance of Johann Amerbach: Early Printing in its Social Context*. Michigan: University of Michigan Press.
- Huss, Bernhard 2018. »Der kompetente Sünder. Zur auktorialen Selbstdarstellung Francesco Petrarcas in *De otio religioso*«, i *Romanistisches Jahrbuch* Vol. 69, pp. 159-183.
- Jacobsen, Eric 2008. Indledning og noter til *Venskabets pris. Francesco Petrarcas breve i udvalg*. København: Museum Tusculanum.
- Kinck, J. 1854. »Et hidtil ubekjendt Skrift af Anders Sørensen Vedel«, i *Fædrelandet*, 1. marts.
- King'oo, Clare Costley 2012. *Miserere mei. The Penitential Psalms in Late Medieval and Early Modern England*. Indiana: University of Notre Dame Press.

- Matter, E. Ann 2009. »Petrarch's Personal Psalms«, i Kirkham, Victoria og Maggi, Armando (udg.): *Petrarch. A Critical Guide to the Complete Works*. Chicago and London: The University of Chicago Press, pp. 219- 227.
- Mommsen, Theodor E. 1942. »Petrarch's Conception of the »Dark Ages« (1942), genoptrykt i sammes *Medieval and Renaissance Studies*. Ithaca · New York: Cornell University Press 1959, pp. 106-129.
- Norman, Jeremy M. 2021. historyofinformation.com/detail.php?id=4266.
- Nasuti, Harry P. 1999. *Defining the Sacred Songs: Genre, Tradition, and the Post-Critical Interpretation of the Psalms*, Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 218. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Passannante, Gerard 2011. *The Lucretian Renaissance. Philology and the Afterlife of Tradition*. Chicago · London: The University of Chicago Press.
- Rasmussen, Tarald 2020. Oplysningen om Melanchthon i email af 29. januar.
- Riffaterre, Michael 1985. »Prosopopeia«, i *Yale French Studies*, pp. 107-123.
- Skaft Jensen, Minna 1989. »Tabt og fundet. Hans Jørgen Sadolins bodssalmer indkøbt til Det kongelige Bibliotek«, i *Magasin, fra Det kongelige Bibliotek* Årgang 4, nr. 2, pp. 42-50.
- 2022. »Salmeparafraser og national propaganda. To latinske digte af Hans Jørgensen Sadolin (1528-1600)«, i Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck & Bjarke Moe (red.): *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, pp. 319-340.
- Stierle, Karlheinz 1979. *Petrarcas Landschaften. Zur Geschichte ästhetischer Landschaftserfahrung*. Krefeld: Scherpe.
- Stierle, Karlheinz 2003. *Francesco Petrarca. Ein Intellektueller im Europa des 14. Jahrhunderts*. München · Wien: Carl Hanser.
- Sørensen, Søren 2004. »Petrarca som salmedigter«, i *Hymnologiske Meddelelser* 33. årgang, nr. 4, pp. 83-294.
- Sørensen, Søren 2014. *Petrarca. Liv, værk og virkning – Fakta og analyse*. København: Multivers.
- Toftgaard, Anders 2019. »From Lutheran penitence to pastoral court culture. The use of Danish translations of Italian literature in 16th and 17th century Denmark«, i *TRAlinea* Special Issue: Transit and Translation in Early Modern Europe.
- Wegener, C.F. 1846. *Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. Rigshistoriograph i Frederik II^s og Christian IV^s Dage*. København.
- Worstbrock, Franz Josef 2011. »Psalmodie der aporetischen Existenz. Francesco Petrarca's *Septem psalmi*«, i *Romanistisches Jahrbuch* 61, pp. 240-254.